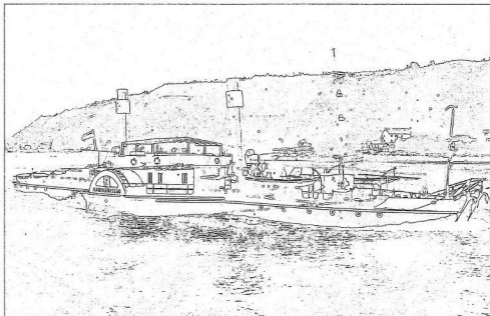

BAJAI HONPOLGÁR

2007. április

XVIII. évfolyam 4. (198.) szám

Ára: 200 Ft

A „Magyarország” zuhatagi vontatóhajó az Al-Dunán

Hajókról, dunai hajózásról

Beszélgetés Bánhidi Andor hajóskapitánnyal

Ha valaki körülnéz Bánhidi Andor hajóskapitány lakásának előszobájában, rögtön megállapíthatja, hogy a házigazdánál a munka és a hobbi ugyanaz: a dunai hajózás. Egy hajófoto-kiállítás fogadja rögtön a belépőt.

– Ez itt a Novara könnyűcirkáló, Hortly Miklós zászlóshajója az otrantói étközvetben – utal vendégjátóm a Bajai Honpolgár aktuális cikksorozatára. – Mellette a Magyarország gőzös, a zuhatagi Duna-szakasz egyik legerősebb vontatóhajója. A modern motoros hajók az 1960-as években jelentek meg a MAHART-nál (Magyar Hajózási

Részvénytársaság). Közülük számomra a legzebb a Sopron motoros, amely szintén zuhatagi hajóként szolgált az első al-dunai zsilip megépítéséig (1972). 1970-ben közel egy évig én is matróz voltam rajta.

Belfebb, a nappali szobában – bár felbuklunknak a hajóélet relikviát – a hangsúly már a könyvekre tevődik át: minden, ami a Dunáról, hajókról, hajózásról szól – no meg Bajáról –, annak helye van a polcokon.

Régi képeket és újabb fényképeket nézegetve terelődik a szó arra, hogy egykoron mennyi bajai családnak biztosítottá lehetett a hajózás.

– Ma egy kezemem meg tudom számozni, hogy hányan vagyunk hajóskapitányok. De minek is, hiszen a hajózást tönkretették. Megszűnt a MAHART, magyar lobogóval nem fut már egyetlen tengeri hajó sem, nincs flottillánk és jóformán személyhajóink sincsenek (a Budapest-Bécs között közlekedő szárnyashajót, illetve a Budapest-Esztergom járatokat kivéve). Pedig én kisgyerekként éppen egy Mohács és Budapest között közlekedő személyhajón – amit a népművelő egyszerűen kofijámként emlegetett – döntöttem el, hogy bizony hajós leszek, ha nagy leszek.

Bajai arcképcsarnok Dr. Hajnóczy Gyula

(1920-1996)

Apja, dr. Ritter Gyula a Miskolcra közzeli Érdélyben született (1871-1954). Budapesti és Kolozsváron végezte az egyetemét. 1893-ban avatták jogi doktorrá. A Közép-Bácskát átészeli csatorna partján fekvő Kula településen kezdte meg működését az államigazgatásban. Tiszteletbeli szolgabírói, majd főszolgabírói hivatali rangot kapott. Baján 1916-tól tevékenykedett, megyei hatóság munkakörben 1928. évi nyugdíjazásáig. A zentai születésű Tóth Eszterrel (1889-1970) kötött házasságot. Négy fiúgyermekük született Palánknál, illetve városunkban: Ágost 1909-ben, Lajos 1912-ben, Vilmos 1915-ben és a legfiatalabb, ifj. Ritter Gyula Baján 1920. április 5-én, a Deszkás utca 5. szám alatti lakásukban. Szülei gyakran felhívték, látkak a Csérkéz, a Széchenyi, az Hrszétet királyné és a Szent Antal utcában is. A Kálmária temetőben nyugszának.

Ifj. Ritter Gyula a belvárosi régi, főiskolai elemi iskolába járt 1926-1930 között, majd a Ciszterci Rend Bajai III. Béla Reálgimnáziumában végezte középiskolai tanulmányait 1930-1938 között. A gödöllői, szőlők, folytonosan jókedvű diák és fízetésveterei család névüket 1934-ben Hajnóczira magyarosították, apjuk nem változtatta meg vezetéknevét. A gimnázista felcsúskorban a nem kötelező tantárgyak közül megpróbálkozott a művészi rajzoktatásban való részvétellel, közreműködött az iskolai önképzőközi egyesület tevékenységében, tagja volt az énekkarnak és a sportkör tisztikarának. Az utóbbi tomaszközpályának vezetője lett, tornaversenyen bronzérmeket is nyert. Legjobban a vízilét vonzotta. Erről szól egy, a diákkorából vett valóságos történet, mely úgy kezdődött, hogy osztálytársával, szüleik tudvaleg, csónakki-rándulásra mentek, de a szökő időben, este 8 órára nem értek haza. A bajai szülők nem féltek a gyermekeiket, hisz a városban szinte mindenki tudott úszni, de volt közöttük egy vidéki is, akinek szállásadóit szeretett osztályfőnöküknek, Gondán Feliciánnal is kérdésközltek az ifjak bolhétéről. A másmáni iskolai számonkérésénél mind a hat hazatérő kiránduló másként választott ké-sői hazatérési okáról, ezért a minden diák által Lici bácsinak titáldott osztályfőnökük kitöltött diákjait a „nemzetközi vizelő”, azaz a Dunáról, később csak a Sugovicán

vezethettek és fűrőbettek. Egyúttal Vergilius hősi eposza alapján Aeneasoknak is cinevezte őket. Főből a névadási műveléssel alakult meg az „Aeneas Hajós Club” (AHC) a hat kiltört szervezésében. Aztán 1938. évi maturáléuk után kis csapatuk már engedély nélkül kalandozhatott, hajókirándozhatott a nemeskúci Dunán.

Érettségi vizsgáját követően a pécsi tudományegyetem Sopronba kihelyezett fakultásán – a magyarországi evangélikus egyház hitudományi főiskoláján – három féléven át volt teológiai szakos hallgató 1938-1939-ben, majd Pécsert, az egyetem olasz-magyar művészettörténet szakának előadásait hallgatta 1940-ben, ezt követően a szakszervi tudományegyetemen folytatta zoológiai stúdiumait, ott szerzett végzettségnyitványt. Közben behívták katonai szolgálata, ahol utaszként katonaszkodott. Amerikai fogságba került, azonban 1946 tavaszán jöhetett haza. Már a háború vége felé elhatározta, hogy építészeti tanulmányokkal kiegészítse meg művészettörténeti ismeretét, ezért 1946-1950 között – az akkoriban realizálható leg-
rövidebb időtartam, nyolc tanulmányi félév alatt – a Budapesti Műszaki Egyetem Építész-mérnöki Karján építész-mérnöki oklevelet szerzett 1950. július 11-én.

A katonaság Baján élte le létezésének legdorogtalanabb húsz esztendejét, utána fővárosi lett, de főiskolai, egyetemi tanulmányai során mindig szülővárosában vakációzott. 1946 őszén lett albérlő Budán, a II. kerület P5-utca 77. számú házban, a Viziváros édeskes törökországi emlékével, a Királyi fűrővel szemben. Innen járt egyetemre, ugyanebben a lakásban élt élete végéig,

1950-től mint túsérlő, 1980-tól mint főbérő. Munkahelye is egy volt 1950-től kezdve, a Műegyetem Építész-mérnöki Karjának Építész-történelmi Tanszéke, illetve intézete, mely az átszervezésnek során névét és hatáskörét többször változtatta.

Szülővárosából választotta jövendőbelijét, Zich (Zádor) Antal (1895-1978) és Tessányi Rózsa (1904-1987) lányát, az 1925. április 15-én Baján született Zádor Antóniát, akinek családjaé volt a Szentháromság térsi egykori – már lebontott – híres Zich étterem. Első fizetéséből vette meg Baján a jeggyűrűt leendő menyasszonya számára 1950. január 6-án. Házasságot 1950. szeptember 23-án kötöttek Budapestre egy Széna térsi anyakönyvi hivatalban, majd a Bathányi térsi Szent Anna templomban. Fígygyermekük, Péter 1951. november 6-án született Budapestre, aki apjához hasonlóan az építész-mérnöki pályát választotta.

Hajnóczy Gyula nem elégedett meg építész-mérnöki diplomájával, ezért bölcsészeti tanulmányait kibővíthette 1954-től újabb hat szemeszternyi tanulmányi idővel, s az Eötvös Loránd Tudományegyetemen állandós részvételi oklevelet vehetett át 1958-ban, ahol bölcsészdoktorát avatták 1961-ben az ókori építészeti és művészettörténet témakörű disszertációjá alapján. Akadémiai tudományos fokozatot 1966-ban, műszaki doktori címet 1978-ban adományozták számára.

Ybl-díjban 1968-ban részesült és a Magyar Műemlékvédelemért Plakett átvevője volt, 1994-ben pedig kidermerte a magyar régészet atyjáról elnevezett Rómer Flóris emlékérmét. Résztvevője volt a MTA Építész-történelmi és Elméleti Bizottságának 1970-től és titkára az Építészeti-méleti Albizottságának. Szakértőként tagja volt a Carnuntum Bizottságának 1987-1988-ban, amely az Alsó-Ausztriában, a Duna mellett feltárt Petronell római kori romterület helyreállítását gondozta, továbbá a műemlékvédelem nemzetközi szervezete – az ICOMOS – Magyar Nemzeti Bizottságának, melynek alelnöke 1989-től haláláig. Részt vett a *Műemlékvédelem* című lap szerkesztőbizottságának munkájában. 1965-től alapító szerkesztője az *Építészeti* Valóság című folyóiratnak. Munkatársa volt a Genton István és Zádor Anna által szerkesztett, négy kötetben megjelent művészeti lexikonnak.

A BME Építészettörténeti Tanszék, az ÉKME (Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem), illetve Építészettörténeti Intézetének tanársége 1950-1955 között, egyetemi adjunktus 1967-ig, docense 1978-ig, majd tanára 1978. július 1-jétől 1990. augusztus 31-ig. Közben az említett intézet helyettes igazgatója volt 1975-1986 között, és az Építészettörténeti Osztály vezetője az 1973-1980 közötti időben. A BME Építészmemóriái Kar dékánhelyettese 1978-tól 1981-ig, és a BME emeritus professzora 1995-1996-ban. Amikor 1990-ben betöltötte hetvenedik évét, életművéért Kosuth-díjnt kapott, és nyugdíjra ment, de töretlen intenzitással tovább munkálkodott. 1995-ben választották meg a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, és 1996-ban vehette át a Rados Jenő Emlékérmét, akinek tanszékén 1950-ben megkezdte működését.

Akadémiai székfoglalójára készült, melynek témája olyan építészeti alkotásainak elemzése lett volna, akiket a MTA már tagjává választott. Ezen munkája már nem készíthetett el, mivel gyors lefolyást, súlyos betegsége ledöntötte, és 1996. augusztus 10-án, 77 éves korában elhunyt. Augusztus 28-án kísérték utolsó útjára. Nagy részvét mellett temették el. Szülővárosát Széll Péter, az akkori polgármester vezetése felkérésére képviselte az óbudai temetőben. Volt gimnáziumi osztálytársa, dr. Abonyi József a *Bajai Honpolgár* című lapban, és egykori tanítványa, Éber András az *Önkormányzati Tájékoztató*, *Baja* című időszaki kaviótermékben nekrológot is írt az elhunyt saját személyeségről.

A két egyetemi végzettséggel rendelkező nagy tudású építész, részleg hosszabb ideig tartó tudományos kutatás és tapasztalatszerzés érdekében 1959-ben Olaszországban, 1962-ben, 1964-ben és 1969-ben az Egyesült Arab Köztársaságban, 1972-ben Irakban járt, továbbá eljutott Görögországba is. Felső szinten beszélt a német nyelvet, középfokban az angol, alapfokban az olasz és a latin. Gyakorló építészlet, archeológusoktól kezdetben kelhézeti, leletek, műemlékek helyrajzi felmérésével, helyreállításával, illetve megismertetésével foglalkozott. Később főleg magyarországi római kori építészettörténettel, építészeti-műveléssel, műemlékvédelemmel. Így pl. a Szombathely területén lévő Izsák-templom (Isetum) rekonstrukciójával, majd 1963-tól az óbudai Aquincum polgárváros részleges felelevenítési munkáival (az aquincumi múzeum kiállításának installációját is ő tervezte), éppúgy, mint a Fejér megyében Tó-Gorszán településen végzett tevékenységével, melyek tanulsággal szolgáló tetteknek

bizonyultak a szakmabeliek számára. Egyéb nevezetes munkái közé tartozik a Veszprém megyei Balacapuszta, a Kezthely határában lévő Fendekpuszta, Balatonfűzfő, Kővágószőlős, Százhalombatta római kori emlékeinek feltárása, illetve helyreállítása, valamint Budapest: a Március 15-e téren az elpusztult ősi átfelület helyreállítása megmaradt hidőpítészeti elemek demonstrálása. A Budapesti Történeti Múzeum római kori emlékeiből összeállított vándorállításának is egyik kidolgozója volt.

Egyiptomban a Nilus vízének szabályozásán érdekében építették az asszuiti gátat. A megemlekedő vízszint miatt az ország nubiái részén fekvő régi műemlék (Abu-Sinbel) megmentése érdekében az UNESCO ásott régészettel vett részt a II. Ramszesz korában épült sziklatemplomok átbélyegzésében, nehogy azokat a megduzzasztott víz majd elírassa.

Neve kiliföldi bibliográfiákban korábban G. Hajnóczikként szerepelt, mely unokaöccsének, Hajnóczy Gábornak rövidítése, aki szintén publikált. A megkülönböztetés végett kezdte a „J” (Julius) betűt használni Hajnóczy J. Gyula változatban is.

Bajai vonatkozású szakmai és irodalmi jellegű írásairól külön kell emléket tenni. A legelső már negyedik elemista korában megírta levele tanítója *Új iskolának* címmel. A régi, öreg, földszintes tanoda helyett ugyanis emeletes iskolát terveztek építeni a Dedk Percuc utában. A kisdiák sikeres dolgozatának néhány részletét oktatója a helyi újságban is közzétette. Az írta magáról, hogy „intalkori elképzelésem, hogy szépirodalmár leszek, nem valósult meg. A gimnáziumi önképzőkörben néhány zseni zseni versemet elszavaltam ugyan, de ezek harmatgyöngyök voltak. Egyet elküldtem az *És-nek*, visszaküldték, nem publikálták.” *Bajnóczy Indulatum* című írását 1991-ben közzétette a *Bajai Honpolgár*. 1986-ban Lovag Julius árnéven *A Városháza szeszepincéje* című írását eljuttatta a kecskeméti *Forrás* című folyóiratnak, de nem közölték. A *Bajai Honpolgár*-ban jelent meg 1996-ban. Az is megfordult fejében, hogy önálló regényt ír. Egykori osztálytársával alkotta meg az „Aeneas Hódos Klub” hat gimnazistájának diákeveit idéző kirándulási naplóját, melyet 1997-1998-ban öt folytatásban közölt a *Bajai Honpolgár*. A városunkban megjelenő *Ártér* című periodikában írt 1991-ben a város arculatának változásairól, 1997-ben Baja építészeti, valamint régészeti örökségéről. Ugyanakkor ebben a folyóiratban jelent meg visszaemlékezés is-kolójáról, tanátról is. Itt kell megemlíteni azt is, hogy kedvelései közé tartozott a

könyvtárai komponálás szintetizátor be-rendezésével, a 30-as évek stílusban.

Amikor építészmemóriák avatták, Major Máté dékán fogott vele kezét, aki ugyancsak városunk szülőtte volt, ezáltal Baja szerete-ben társa. Mindketten azonos hivatást vá-lasztottak. Major Máté a princípálisa lett, vezető professzora és pártfogója. Sziklész esetén jókaratán védelmezte, írta igaz-totta, például hogy miként kell eljárni az Ybl-díj elnyerése érdekében. Engedélyezte, hogy adjunkos létre építészettörténeti tan-könyvet írjon. Nagydoktori disszertációjá-nak is támogatója volt a jelerőse személyi-ség, aki szerette szülővárosát és szeretett érzett Hajnóczy írta is, a akik élete végéig konkrét, eleven viszony fűzött nemcsak ite-ni rokonaihoz, hanem a városához is.

Hajóczy bajai kapcsolatainak néhány példájáról tesznék emléket. Fővárosi lakásának Bem tére nyíló földszinti ablaka a Danám nézett. A nagy nemzetközi folyóra pillantva – mely összekötötte szülővárosát lakóhelyé-vel – önkéntelenül és gyakran eszébe jutot-tak bajai évei, a nem csak vívi túráinak em-lékei. Megmaradt emlékezetében, hogy a város támogatta tanulmányait, egyszer a pol-gármester, majd a vasúti főmérnök, még nyíron a vasúti pályán is gyakorlatokos-odott. A Petőfi Rádiónak ötöbök között ezt nyilatkozta 1976-ban: „Életem legszebb sza-kaszba fűz Bajához, bajai diákeveimhez, és így a gimnáziumhoz. Bátoran mondhatom, hogy az a nyolc év, amit falai között töh-tetem, meghatározó lett későbbi életem száma-rá. Amit ott kaptam, az olyan lebetősező biztosított számunkra, hogy – a legkülönf-ébb pályára kerülőv – valami kikérekedett akkori indítatsámból. Roppant sokszínű, sokrétű nevelésben részesültünk.” Így nem a véletlennek köszönhető, hogy az Aeneasok kezdeményezték egy olyan alapítvány létre-hozását volt alma materük számára, mellyel kiváló eredményű gimnazistákra lehet jutal-mazni. Az alapítványt egykori osztálytársai-ó-külről, dr. Gondán Felicitásiól neveztek el. Részt vett a III. Béla Gimnázium Baráti Kö-r rendezvényein. A tanítványai által is ked-velt tudós tanár vidéki városokban vezette az építészmemóriák hallgatósági nyári gyakorlatait. Baján 1981-ben, melynek keretében az egyetemisták felmérték és dokumentálták városunk építészeti értékeit. 1966 januárjában a művelődési házban a *Szülőjének a ba-jaiak...* sorozat keretében *Az egyiptomi épít-észet emlékei* címmel nagy sikerrel vetttek képek előadást tartott. A temet szülőföldi megfűző érdeklődők között ott volt édesny-zei. Bácskaszék ar alábbi sorokat írta a Jó-zsef Anila Művelődési Ház emlékkönyvébe:

*Régi bajai - az aranyt foz. duna - embereint,
a Nílrona Fét kirádsáhnát és lehadjait
omelkátara el onaték náborónom onaték Rómáné
elék.
Pozya, 66. 1. 28.
Kajitónigra*

Hajóúci részt vett a várost érintő építészeti pályázatok elbírálásában és az itt megrendezett Építészeti Triennálék előadásában. 1989-ben Baján pihenve tervezte az általa is alapított Aeneas Hajós Klub felépítendő székházát, és magánzorgalomból, díjazás nélkül egy remek résztvetet dolgozott ki a Szentháromság tér új-játeregetésére. A város vezetőknek figyelmét mindenkor igyekezett kíméletesen felhívni a városkép értékeinek megóvására.

Mindezen példák is bizonyítják egész életén át tartó, tántoríthatatlan kötődését szülővárosához. Élete végéig bajai volt.

Főbb művei: *Építészeti alakok*. Rados Jenővel. Egyetemi jegyzet (Bp. 1952.); *Római sírdők Budán*. Póczy Klárával (Bp. 1960.); *Építészettörténetünk előzményei Magyarországon területén* (Magyar építészettörténet. Bp. 1961.); *A térformák és térkapcsolatok az antik római építészetben*. Egyetemi doktori értekezés (Bp.

1961.); *Az építészettörténet 2. A rab-szolgotartó társadalmak építészete*. Egyetemi jegyzet (Bp. 1964.); *A térszemlélet fejlődése az ókor építészetiében*. Kandidátusi és műszaki doktori értekezés (Bp. 1965., angolul Periodica Polytechnica, 1968); *Az építészettörténet. Ókor*. Egyetemi tankönyv (Bp. 1967., 5. kiadás 1983); *Egyiptom építészete* (Bp. 1969., 2. kiadás 1971.); *Pannóniai amphiteatrumok*. (Építés-Építészettudomány 1973); *Irak építészete* (Bp. 1974); *Prolegomena az építészeti alkotás objektív értékeléséhez*. *Az építészeti tér analitikus elmélete*. Doktori értekezés (Bp. 1977); *Pannónia római romjai* (Bp. 1987); *Az építészettörténet. Ókor. I-II.* (Bp. 1991., 2. kiadás 1996); *Vallum és intervallum*. *Az építészeti tér analitikus elmélete* (Bp. 1992., németül 1988); *Aquincum tanulsága*. *Romkert, amely ön maga múzeumává vált* (Műemlékvédelem, 1993)

Bánáti Tibor

Útszéli keresztok hazánk bácskai határszakaszán

II.

Jelenleg is meglévő szakrális emlékek az országhatáron

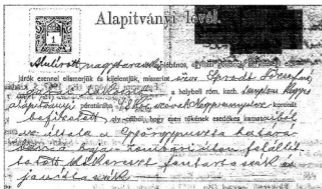

A Bácsszentgyörgy melletti Sprodt-kereszt mostani állapotában, balra a földön a korpusz darabjai

A Baja és Zombor közötti legrovidebb út felezőpontjánál, Bácsszentgyörgytől délre az országhatáron az E 60-as határjelzől néhány méterre nyugatra álló útszéli kereszt érdekessé máltra tekint vissza. A II. katonai

felmérés Magyar Királyság XXXII. oszlop és 64. sor azonosítási jelű 1858-ban készült térképaplaja Baracska (ma Nagybaracska) határhoz tartozóan tünteti fel a Gyurity szállást (ma Bácsszentgyörgy), a vele délről határos Hraszina pusztá (ma szerb terület, Rasztina) pedig Sztanisicsához (ma Szerbia része, Orszkállás) tartozott. Ahol az akkor már forgalmas kocsíutakat létező Baja-Zombor út Gyurity és Hraszina határát átmenesztette – a térkép jelzése szerint a keleti oldalán – fából készült kereszt állt (állítás ideje nem ismert). Ez a rész a környező Nagy-Darulegőnek hívtó térség olyan természetes kiemelkedése, amelynek legmagasabb pontja a közeli Kanász hegy (ezen ma is egy szerb magasfigyelő – határőr rövidítéssel MAFI – torony áll). A kereszt a XX. század elejére minden bizonytalannal elkorhadhat, ez is őszintőzhetett az ott birtokkal rendelkező újabb kereszt állítására. Az utóbbira vonatkozó néhány írat a bácsszentgyörgyi plébánián lelhető fel. Nagybaracska község képviselő-testülete 1908. május 29-én megtartott közgyűlésén engedélyezte „szv. Sprodt Józsefnek (szül.: Vogl Karolina), illetve fiú, Sprodt Antal garai lakos györgypusztai birtokos” kérelmére „a baja-zombori törvényhatóság út Rasztina pusztá melletti részén illetve keleti sarkán” kereszt állítását (részletek a

közgyűlés 34/908. számú véghatározatából). Fentiek után állította ki Holtzinger József nagybaracscai plébános 1908. június 6-án az útszéli kereszt alapítványi levelét. A letett összegből – 48 korona, a kereszt állításának 15%-a – könnyen kiszámolható, hogy abban az időben 368 koronát kellett szólni (anyag és munkadíj költsége illetve az alapítványi összeg) egy kőből készült útszéli kereszt emelésére. Magyarországon az 1892 és 1925 közötti aranyalapú korona pénzrendszerben 1 kilogramm színaranyból összesen 3280 korona 900-as finomságú 10, 20 és 100 koronát kellett venni. A 368 korona 112,2 gramm 24 karátos (1000-es finomságú) aranyak felel meg. A mindenkori aranyár ismeretében már könnyen kiszámítható ennek mai értéke. Az itteni kereszt helyzetét bonyolította az is, hogy Bács-Bodrog vármegye terveiben régóta szerepelt az itt házódó út fejlesztése, „maifutá” történő kiépítése. (Már a *Bácska* című, Zomborban megjelent megyei közérdekű közlöny 1883. évi július 31. számában így jellemezték az út forgalmát: „Népezebb országút Bács megyében aligba van, mint a Zombor-bajai ...”) Erre az esetre kérték a Sprodt családtól 1909 februárjában újabb nyilatkozatot, hogy az esetleges elváltolás és átélvezés költségeit vállalja.

Özri Szprotz József név alapítványi levelének részlete

A kereszt alapja téglából rakott, a rajta fekvő talpazat négyzet alakú és mintegy 15 centiméter magas vörös színt homokkő (ebből készült a középrész is; az ilyen közet jellegzetes lilásvörös-barnásvörös színt a homokkő szemcséi közötti és a szemcséket bevonó vasasványok adják). Ennek közepén áll az átmeneti rész, egy kisebb keresztmetszetű, mintegy 30 centiméter magasságú négyzetes hasú. Felső részén kb. 45°-os lejtéssel szökül le a közel egy méter magas négyzet keresztmetszetű középrészbe, amelynek út földi oldalán a felirati mező mélyedése került kialakításra. Az ide tartozó – a kor szokása szerint valószínűleg márványból készült – tábla hiányzik. A középrészen nyugszik a keresztet a korpuszsal (a megfeszített Jézussal) tartó keret vagy párkány (a továbbiakban párkány), amelyet sarkain sugaras vésett negyed körívek, és közöttük mind a négy oldalon egy-egy timpanon díszít. A négyzetes keresztmetszetű kereszt a párkánytól mintegy 30 centiméteres magasságra lejtőt, darabjai a földön fekszenek. A keresztágak végei simán leigottak, a korpusz a felsőtest mell feletti részével és a karokkal a kereszt vízszintes kövével egy tümből került kifüggesztésre. A test mell alatti részét a kereszt függőleges szarvánál

A ledröntött kereszt és korpusz darabjai

egy köből faragták, a jobb láb térd alatt lejtőt. A még töredékeiben is impozáns korpuszban a finom faragást az elmúlt száz év környezeti jellemzőinek erózió hatásai részben eltüntették. A korpusz reményeimen szerinti felújításnál érdemes figyelembe venni, hogy a bajai belvárosi templom homlokzatának bejárat melletti részébe beépített keresztet szintén hasonló módon és ugyanakkor, 1908-ban készítették, tehát a bajai korpusz mintául szolgálhat. További érdekesség, hogy a kumbajai Szent Rókus-kápolna előtt 1909-ben emelt kereszt anyagát, felépítését és kialakítását tekintve olyannyira hasonló a Bácszentgyörgy mellett, az országhatáron állóra, hogy iker-testvérenek tekinthető (erre a tényre Onhauze Krisztoffal történt kumbajai bejárásom alkalmával figyeltem fel).

A Szprotz család genealógiájába segít bepillantani Gatti József és Peller Vendel *Gara német családjai Bácskában 1737-1794* című, 1997-ben Erbachban német nyelven megjelent könyve. A garai születésű Sommer Josefűt 1835-ben vette el a bezdányi származású Szprotz Ferenc; házasságuk nyolc gyermeke közül negyedik az 1843-ban született József, akinek az 1847-ben Bezdányban született Vogel Anna 1869-ben lett a felesége. Szprotz József 1903-ban meghalt, s hat született és 1908-ban élő három gyermeke közül Antal volt az, aki özvegy édesanyjával a keresztet állíttatta. Az I. világháború után meghúzott határvonal szerint a kereszt Magyarország területén maradt, tőle Regőcse felé – még magyar területen – az 1930-as évekre négy tanyá épült. A Bácszentgyörgy felől jövők lejöttek a határon álló keresztig, majd a határszéli úton kelet felé haladtak a második kiigazulásig, az innen induló dűlőút jobb oldalán állt Jung Pál, vele szemben kissé vissz-

szább, a bal oldalon Müller Mátyas és Knipf István és mintegy kétszáz méterrel távolabb, az előzőekkel megegyező oldalon, de Regőcse felé Knipf Mihály tanyája (az 1929-ben született és Garán élő Knipf József né elmondása alapján). Ebben az időszakban (az 1926-ban született Vizsnyei Péter és az 1929-es születésű Végvári József visszaemlékezései szerint, mindketten bácszentgyörgyi lakosok) keresztjáró napokon – „amikor még nem volt zsidó a határ” – látogatták a helyet: „Pap, két miniszter a hívekkel mentek a keresztbe.” A második világháború után a tanyák tulajdonosi kizárásra és az épületek a tagosítás után a dűlőutakkal együtt felszámolásra becsúszásra kerültek. A bácszentgyörgyieket előbb az 1949-ben létképzett műszaki zár választotta el a keresztől, majd annak felszedését követően a szigorúan ellenőrzött határszél akadályozta meg a szakrális hely látogatását.

A rendszerváltás után 18 évvel, 2007-ben talán nem is ez a legelzomorítottabb, hanem az 1998-ban Gyulavári József és a cík szerzője által 2006 tavaszán készített fotók közötti lényeges különbség: előbbin álló, utóbbin lefűtött útszéli keresztet láthatunk. Egyelőre csak remélhetjük, hogy áldozatként hozzátársaink összefogásának eredményeképpen az állítás 100 éves évfordulójára megújul ez a határbéli szakrális hely!

A Katymár határának északnyugati pontján, az E 109-es határjelől néhány méterre délkeletre álló Hiesl-féle kereszt az egykor itt élők hazaszeretét hirdeti. A országhatáron magasodó keresztet a Katymáron 1888-ban született Hiesl János és a vele 1907-ben házasságot kötő, Regőcse 1891-ben világra jött Eifried Erzsébet (Pahl József: *Az észak-bácskai Katymár egykori német lakosságának családörténete 1748-1945*, 348. oldal) 1942-ben állíttatták. A gyermektelen házaspár németországai kitelepítése előtti utolsó lakhelye Katymár a Szent István király utca 19-es számú ház (átalakítva ma a Református Imaház) volt. A falu határán, a Bácsborsód felől érkező Kígyós-csatorna Katymár határához tartozó szakaszától keletre – az állított kereszt szomszédságában – tanyát és földet birtokoltak. A Gara-Katymár közötti, az E 101 határjelől a E 109 határjelig az országhatár mellett húzódó nyári út Kígyós-csatornát átmenetesen nyugati oldalán lakott családjának tanyájában 1933-tól 1970-ig az 1922-ben született és jelenleg Katymáron élő Weiner Mihály (tanyájuk felkelti legközelebb a Hiesl-keresztbe), akinek visszaemlékezése szerint a Hiesl házaspár a

Az 1942-ben felszentelt Hiesel-kereszt; az E 109-es határjel feletti dombon, az erdőse rést előt áll az E 110-es határjel

keresztet „annak öröme, hogy eltűnt a határ és ott volt a földjük” állította. Talán segít megérteni a Hiesel házaspár vallásos érzéseit-gondolatait a kereszt állításának idején – 1942-ben – Takács Lajos *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon* című, 1987-ben megjelent könyvének egyik mondata (a 200. oldal): „A kereszt bizonyos értelemben Isten jelenlétét vagy legalábbis akaratának megvalósulását jelképezte, azaz azt, hogy a határok Isten akaratából jöttek létre, és az ő szándéka ellenére nem is változtathatók.”

Az útszéli kereszt téglalap alakú alapozati részének közepén először egy kisebb (kb. 15 centiméter magas), majd azon egy másik (kb. 30 centiméter magas) négyzetes hasáb adja az átmenetet a középrész felé. Utóbbi négyzetes hasáb ellátó oldalán fehér színű, kicsiny mérványúblát helyeztek el, a felirat a következő:

„A FELSZABADULÁS EMLÉKÉRE
EMELTETETT 1941 ÁPR. 11.
KÉSZÍTETTE GROSCCH F. KATYMÁR.”

A felirat utolsó sorának első szava könnyen félreérthető, valójában Grosch Ferenc katymári kőfaragó a kereszt elkészítésére kapott megbízást. A feliraton szereplő dátum a Délvidék visszafoglalását elől tűző támadás kezdőnapja, a visszatérés emlékére emelt kereszt benedekülésére 1942. úrnapiján ment ki a faluból a Magyarai Géza kőpálen vezette processzió (az 1921-ben születt Weber Andrásné visszaemlékezése, amelyet a katymári plébánia iratai is megerősítenek).

A középrész alján boltíves mélyedés alakították ki, ez jelenleg hiányos, üres. A

megoldás az abban az időben újra divatba jött barokkos Pietá-szobrokhoz kapcsolódik, Katymáron ilyenre két példa figyelhető meg. A falu déli szélén található egy romos útszéli kereszt, középrésze aljának félköríves mélyedéséből kifaragva a halott Jézust a Fájdalmas Szűzanya az ölében fogja. A másik a katymári templomban a bejáratnál balra kialakított Szent Sír: ott a halott Jézus a kereszt tövével fekszik. Az 1933-ban születt Allaga István elmondása szerint „ott régen feltámadáskor mindig őt állt két szuronyos katona.” Utóbbi motívum köszön vissza a Hiesel-keresztnél, ahol a középrész alján kialakított és felül félkörívben záródó mélyedésben – barlangszerűnek ható sírban – feküdt a keresztől levett halott Jézus szobra. A sírt két oldalán pedig egy-egy szuronyos puskával őrt álló és Jézus felé néző robusztos katona domborműve vigyázta, a jobb oldali mellére még kifütyéteket is rajzoltak a készítő.

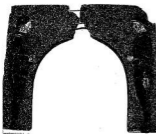
A különbség a katymári templom Szent Sírjához képest annyi, hogy enig ott a ke-

reszt üres, addig a Hiesel-keresztnél eredetileg két Jézus volt látható: egyik a kereszt, a másik a középrész mélyedésében. Weiner Mihály elmondása szerint a helyről elmozdított fekvő Jézus-szobrot katonák vitték be a mintegy 200 méterre fekvő Kigyós-csatorna partján álló tanyájába – „mert voltak, akik erre ültek” – és ő megőrizte, majd bevitte Katymára. Az útszéli kereszt készítésekor a félköríves mélyedésben fekvő halott Jézus két oldalán egy-egy őrt álló katona műközlapba ágyazott domborművét helyezték el úgy, hogy a lap méretei a középrész kővonalához és a Szent Sír mélyedéséhez igazodtak. A lap annak idején szintén lekerült eredeti helyéről (a Hiesel-keresztől), majd az erre járók a megőrzés szándékával azt is bevitték a Weiner-tanyára. Ott a padlásra feltéve elfelejtődött, majd néhány évvel ezelőtt – a tanyapület lebontását követően, a romok között – figyelték fel egy, a vert fal törmelékéből kiálló darabjára a területen mozgó határőrök és vitték be megőrzésre a Bácsbokodi Határendezési Kirendeltségre.

Az útszéli kereszt középrészének felső része a két szélén és a tetején mintegy 5 centiméterre kiemelkedett sávjából: ez fogta közre felülről és oldalról a kereszt mérvány felirati tábláját (ami sajnos nincs meg) és alsó részén az előzőekben részletezett, katonákkal díszített műközlaphoz illeszkedett. A középrész tetején alulról felfelé lépcsőzetesen növekvő keresztmetszeti párkányt alakítottak ki, amely mintegy 15 centiméter magas téglalap keresztmetszeti hasúban folytatódva záródott. Ebből állították a szárain kisebb letörésekkel díszített félköríves záródású keresztet. A korpusz hiányzik, lenyomata viszont látszózik a keresztben: vélhetően fémöntvény lehetett, ezt valószínűsíti a kereszt tetején megmaradt fém DNRI tábla. Az útszéli keresztet a kor szokásának megfelelően ekkor már műközlől készítették a Hiesel-kereszt költőanyagára vörös színn. Ez is jelzi, hogy a megszaporozó sírműk-megrendelések miatt az útszéli keresztetnél a

A Katymára bevitt Jézus-szobor

A Bácsbokodi Határrendészeti Kivándorlószékhelyen megőrzött domborműves műkő lap a Híasi-keresztről

korábban tapasztalt művészi kidolgozás egyre inkább háttérbe szorult, és elterjedtek az iparszerű gyártásformák: a műkő kiszorította a természetes köveket.

1941. – A kilőtt karaula előtt balról jobbra:

Weiner József, Varga Máttyás, Konczek Balázs és Weiner Mihály

A határbeli szakrális helyet végül alaprajzi korlát (hosszabbik oldai 195, a rövidebbik 175 centiméter) veszi körül: a négy sarkponton álló, csúcsán gömböcsé formázott acél oszlopot keskenyomtatványhoz használt profilú vasúti sínek kötik össze. A közeli Kővesmajortól az őlegényi vasútállomáshoz egykor keskenyomtatvány, lóval vontatott sínpályán szállították a cukorrépat vagy más terményeket a vasúthoz. Lehet, hogy az akkori már felszedett sínekből készült a korlát.

A közeli E 110-es határjelmél a jugoszláv oldalon a trianoni határ meghúzását követően karaula, azaz határörház épült (elhallás alapján Magyarországon karolának mondják, lásd Szabó Bálint: A szov-

jet-jugoszláv vízzel drámai következményei a magyar-jugoszláv határregióban, Bácsország, 2002. IV-VI. szám, 101. oldal). Az 1941. április 11-én megindított támadás során a Martinicz-pusztá közelében felállított magyar űteg kilötte a karaulát. A katonák délre vonulása után – már másnap – a közelben lakó Weisereket és a közeli Latinovits pusztán élőket a kíváncsiság elvezette megnézni a pusztifűt. Weiner Mihály szerint a látottak alapján úgy ítélték meg, hogy a tűzérzési támadás hatékony volt és a jugoszláv határőrök gyorsan elmenekültek. Az adatokból további elmondása szerint 1945 után a jugoszláv határőrök (a magyar határőrzet felállításig) – mivel közeli állomáshelyükön nem volt kútjuk – gyakran átjöttek a Weiner-tanya udvarán átsótt kúthoz éjszakanként vizet húzni.

készült feliratban a kor szokása szerint az állítottok családi és keresztnévét a szöveg többi betűinél nagyobb, kiemeltebbre vették. Legfontosabb adatait középszerűnek felíratából tudjuk meg:

OVAJ KRIZ PODIZU
NA SLAVU BOZIJU
MIJO MERKOVIC
I OTAC KALOR I MATER
MARJA MACKOVIC
SA OBITEL JOU
1919

Magyarul:

A KERESZTET EMELTETTE
ISTEN DICSSÖSGÉRE
MERKOVICS MIHÁLY
ÉS APJA KÁROLY ÉS ANYJA
MACSKOVICS MÁRIA
ÉS CSALÁDJÁ
1919

A középszerű egyszerűen kialakított, négyzetes csomka gúla alakú párkányban végződik. Ennek középebe állították a négyzet keretmetszetű keresztet, amelynek vízszintes szárai hiányoznak. A függőleges szár köríves végződésű, valószínűleg ilyen lehetett a két vízszintes szár vége is. A vastamezből szépen kialakított INRI felirat megvan, viszont a valószínűleg fém korpusz hiányzik (a kereszt szárára látható az a fém kampó, amelyhez rögzíthették). A szakrális helyet kovácsoltvas kerítés vette körbe, egy része nincs meg, más részét az itt lévő cserjék és fák ágai benőték-szétfeszítették.

A kereszt állítása bonyolult időszakban, az I. világháborút követő szerb megszállás időszakában, még a trianoni békeszerződés aláírás megelőzően történt. Ekkor a határ megállapítását célzó tárgyalások még képlékeny állapotban voltak, erőfeszítései sem dőltek véglegesen. A békeszerződés Csikériát (akkor még Felsőcsikéria)

Bácsalmás felől Csikériára érve a közöni tábla Tompa irányába balra mutat. Ha az említett keresztvezetőjében jobbra fordulunk, akkor a Sebesicsator településrész délkeleti irányú Új utcájába jutunk. Ezen végigmenve, a lassan elfogyó házak után értünk el az országhatáron, az E 258-as határjelű néhány méterre északra álló Merkovic-kereszthez. Az űtszöli kereszt felmérését nagyban nehezíti állapota, mert a körülötte díszfészként ültetett növények elhamyagolódtak és benőték a környezetet (megtalálását a csikériai Kenyeres János segítette). A talpazaton álló négyzetes hasáb alakú faragott kő középszerűsége kissé beülyesztve, az előlő oldalán látható a felül félkörívben záródó felirati mező. A végig nagybetűkkel

A növényzet benőtte Merkovic-kereszt Csikérián

Magyarországnál bagyta. A magyar-jagoszólív határendező bizottság szerb biztosa 1922. február 1.-én a következő „ajánlatot” tette Magyarországnak (Vassal Károly már korábban idézett munkája, 23. oldal): „Követeli az S.H.S. állam részére: Baranyában a határ északra való kitérését úgy, hogy Sárocs és Udvar község, Izabellafaló és Karpánca – Bácskában Hercegszántó és Katymár községek, Szabadka északi területén Felsőcsikéria, valamint Tompa-

Kelebia –, Torontálban pedig Összentiván község az S.H.S. államhoz jasson.

Ezzel szemben felajánlja: Bácsnadaras község területének megszállott részét, valamint Horgos községet és területének a királybalmi állomástól keletre fekvő részét.”

A magyar kormány a szerbek indítványát elutasította, s az egyre inkább elmeresződő tárgyalásokon – a jogos magyar igényekről lemondva – végül kideríszkolta a Trianonban meghúzott határvonal el-

fogadását. Vassal Károly magyar biztos így indokolta az antantbiztosok számára érthetően álláspontját: „... a magyar kormány a trianoni vonalat köveles elfogadni, de más olyan vonalra saját jószákból nem vállalkozhatik, mely magyar községeket juttat át az S.H.S. államhoz.” Így maradtat meg ez a csikériai rész Magyarországnak.

Folytatjuk

Dr. Nebojski László

Horthy Miklós

III. A budai vártól Estorilig

A Horthy-rendszer 1930 után válszt olyan külpolitikai irányt, mely mind meredekebb fűli kényes pályáivá alakulva fut a tragikus végkéjfeléig. Való igaz, hogy az első lépések még logikusnak és veszélytelennek látszanak. Az egykori antant hatalmak közül Olaszország eleve bizonyos szempátiát mutat a magyarok iránt. Az 1921-es velencei egyezményt, mely lehetővé tette, hogy az elcsatoltasra ítélt Burgenland egy része népszavazás útján döntessen sorsáról, az olasz külügyminiszter támogatásával eszközöli ki Bethlen miniszterelnök. Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az európai kultúrához Magyarország közel tíz évszázadon keresztül részben Itália közvetítésével kapcsolódik. Továbbá Olaszország, Magyarország valamint Ausztria is egyaránt ellenszenvet táplálnak jogszárváivál szemben. Ez a möbő kis imperialista a bőséges trianoni zsákmányon túl szemet vetett magyar és osztrák területekre, és megszerzett olyan Adria menti tartományokat, melyek az eleme szerint sokkal jobban tartoznának Viktor Emánuel birodalmához.

A magyar-osztrák barátkozást látványosan szemlélteti a kormányzó római látogatása, továbbá III. Viktor Emánuel budapesti útja. Csak hogy az olasz fasizmus, mely eleinte bizonyos fölényvel pillantott Hitler ébredező harmadik birodalmára, sőt nem állapította erőszakosan keresztetzi külpolitikaiját, mindjogban a németek befolyása alá került. Természetes folyamat ez, hiszen a gazdaságilag sokkal robusztusabb Németország hadseregét is kiépíti, és magától értehetően helyeződik át a tengely súlypontja a Reichbe. Az olasz szövetségi rendszerbe tartozó Magyarország így a náciizmus felé sodródik.

Közben azonban Magyarország önállóan is építgeti útját Berlin felé. 1932-ben Hor-

thy egy szerencsétlen döntésével Gömbös Gyulát bízza meg a kormányalakítással. Gömbös szzados régi ismerőse és híve a kormányzóknak. Már Szegeden hadügyminiszteriium helyettese, és nagy része van IV. Károly 1921-es puccskísérletének megállításában. Tehetséges, gyorsan változó agyú vezérkari tiszt, és kiváló szónok. Ám diktátori hajlamú és döntéseiben megmondulat. Európa első kormányfője, aki csatlakozik Hitler kritikáiban tisztelőihez. Horthy valószínűleg csak melegséget keres felismerkült választásra, mikor emlékirataiban azt állítja, hogy Gömböst Bethlen tanácsára nevezi ki miniszterelnöknek. A kormányfő politikájában rejlik jobboldali veszélyt ugyanis Bethlen már két hónap múlva megérzi, mert ellenzékbe megy át parlamenti csoportjával. Ugyanezt teszi a kisgazdapárt is. Mindez azonban nem akadályozza meg a miniszterelnökök abban, hogy náciáparát politikájával Magyarországot teljes elkötelezettségűt elő ne készítse.

Gömbös váratlan halála Horthy számára bizosít valamelyes külpolitikai mozgásszabadságot. Magyarország és Lengyelország közeledése is keresztetzi a Wehrmacht titkos dossziéiban már lapuló terveket. Továbbá 1938 augusztusában a kormányzó és Imrédy miniszterelnök kellő óvatosságot tanúsít a kieli látogatáson. Német partnereket a Csehszlovákia irányába történő határevizió fegyveres kikényszerítésére szeretnek őket rábeszélni. Horthy elzárkózásának valódi indokait csak találgathatjuk. A jegyzőkönyvek szerint Magyarország katonai felkészüllettségére hivatkozik, amiben igazs is van. Nem lehetetlen azonban: a titkos tanácsadók, Bethlen és Teleki előre képreparáltak Horthyt, tudatosítva benne, hogy a fegyveres német akcióhoz való csatlakozás kínai falat emel Magyarországot és a nyugati demokráciák közé. A világhá-

ború közeledését sejtteni lehetett. Az angol-szász hatalmak gazdasági és katonai erejét helyesen felbecsülő három politikus nem kétkelkedett, hogy a kiérobán harcban a III. Birodalom fog alulmaradni.

A kieli találkozás során Hitler a királyiát nála szokatlan ösztinnyel fedte fel Horthy előtt. A magyar visszautasítás követően Németország önállóan rendezi számláját Csehszlovákiával. Ám a müncheni paktumban, mely feloldozta a náci köhődségnek a kis szomszéd államot, Magyarország területi igényeire csak halvány utalás tesznek. És a Horthy-rezsim most érkezik el arra a pontra, ahol különböző etnográfiai jogos igényeit a tisztességgel össze nem egyeztethető, bűnös eszközökkel kezdi érvényesíteni. A magyar kormány Darányi Kálmán volt miniszterelnökököt küldi Berchtesgadenbe, hogy Hitlerrel a magyar határreviziónban való döntőbíráskodást kieszközölje. E lépés megtételére Horthyt és Imrédyt nem külső kényszer bírta rá: és a pártfogás kérésével Magyarország szersé saját elhatározásukból kapcsolják össze a német birodaloméval. A Felvidék egy részét visszacsatoló első bécsi döntés etnográfiai szempontból nem volt igazgatlan. A líba ott van, hogy Horthy ezt a sikert Hitler és Mussolini segítségével érte el. Köznapj állapotlat élve: ha egy bankkal szemben jogos követelésünk van, aligha helyes módja a behajtásnak, hogy csatlakozunk a pénzintézetet kifosztó rablóbandához.

A külpolitikai vonalvezetés végzetes hibáját nem a történetírók utólagos bölcsesége bizonyítja rá Horthyra. Észrevették a veszélyt a kortársak is. Mikor 1940-ben Magyarország elsőként csatlakozik a háromhatalmi paktumhoz (Németország, Olaszország és Japán szerződése ez), a képviselőházban a kisgazdapárti Eckhardt

1938. november 11. – Bevonulás Kassára

Tibor, a felsőházban gróf Bethlen István igen éles támadást intéz a kormány ellen. Gróf Telegdi ekkor még nem próbálja feltartóztatni a veszélyes útra tért Horthyt. Újpéteri emlékirataiból azonban tudjuk, hogy Telegdi súlyos depresszióba süllyedve tér vissza Bécsből, és míg az ország újjon a területgyarapodás miatt, a miniszterelnök menekül az ünneplés elől. Az okos Telegdi már látja az elkövetett hibát. A második bécsi döntésnél a vétek sztereotip módon ismétlődik: újra Lucifer segítségével tűnek örögrög. Az 1941-es Jugoszlávia elleni német támadásnál már betelik a pohár. Telegdi belátja, hogy a magyar revízió problémáinak német segítséggel történő megoldása tragédiához vezet, és a végső következményként levonva nyúl a revolvérhez. A kormányzóhoz intézett bícslevelének mondatai: „Gazemberekkel szövetezzünk... Bűnös vagyok, hogy nem tartottak vissza...” világsági tehetők Horthy számára, hogy németbarát politikájával a nemzet fejére halmoz eleven paraszta. Még három hónap sem múlik el, és a Szovjetunió elleni hadüzenettel Magyarországot végleg a világháború tizes poklába taszítja.

Emlékiratainak a hadba lépéssel foglalkozó részletei egyenesen szívalmasnak. Mentőgüllű egyrészt az hozza fel, hogy Molotov szovjet külügyminiszter szinte kétségbeesett erőfeszítését, mellyel Magyarországot a hadüzenettől visszatartani igyekezett, eltitkolták előtte. Március Krudy százados jelentéséről, aki felismerve a Kassát bombázó gépekéről, hogy a Luftwaffe rendszeresített típusai, állítólag csak 1944-ben szerzett tudomást. Nos, Horthy külsősebb politikai tehetséggel ugyan nem rendelkezett, ám erélyes ter-

mészete alkalmassá tette az államfő szerepére. Ha viszont állítástai igazak, és a szinte királyi hatalommal felruházott államfő előtt el mertek titkolni miniszterei döntését alapvetően befolyásoló tényeket, akkor a rendszer államépítése már 1941-ben tökéletesen szétesett. Nem valószínű, hogy erőll van szó. Feltehetően Horthyból hiányzik Telegdi ekkori bátorsága, és nem mer őszintén szembenézni a történelmi felelősség kérdésével.

Az elégséges indítkot és józan észr egyaránt mellőző hadüzenet történelmi bűn. A gyengén felszerelt második magyar hadsereget oktan módon, értelmenlül áldozták fel. Azt még egy jól képzett csapatot is látta, hogy a korszerű nehéztüzérség nélküli, páncélos támogatással nem fedezett, jelentéktelen légierejű rendelkező könnyűhadosztályok összeroppannak egy energikus szovjet támadásban. Hihető-e, hogy ezt nem tudta a kormányzó, aki már húsz éve viselte a „Legfelsőbb Hadúr” tisztségét?

Az viszont, hogy 1944 után Magyarország szovjet vezárlusállamná degradálódik, nem a hadüzenet következménye. Szerecsenellensé földrajzi helyzetünk miatt a Vörös Hadsereg akkor is előzőnli háznakat, ha semlegességünket megőriztük volna. Hogy ez nem megalapozatlan hipotézis, azt Bulgária példája szemlélteti. E kis állam nem vet kesztyűt Moszkvának, a háborúból mégsem sikerül kiharadnia. Mikor 1944 augusztusában az orosz csapatok megközelítették határát, a Szovjetunió mondvacsínál indokkal szeptember 5-én hadat üzen a szláv kistestvéreknél. Érdekes paradoxon: a XIX. században Bulgária hathatós orosz segítséggel tőri szét az oszmán rabigát. Hetven év múlva viszont Sztálin kemény ösztökélés tereli be a szocialista testvéreknél társ juhoklába.

A következő években Horthy már valóban kényszerpályára kerül, és történelmi naivitás számon kémi rajta, miért nem fordul szembe eredményesen a németekkel 1944. március 19-én vagy október 15-én. Az ifjúságba előzetesen huszonnegyven év át nyuloktált, hogy a horpadi sisáki magyar és germán hős közös érdeküket kilédozt az I. világháborúban. A hadsereget a német-magyar fegyverbarátság gondolatával itatták át. A tisztikart áthatotta a német hadsereg fegyvertényeinek oscólata. A háromszori országgyarapítást – egyébként ez így is volt – a korabeli hírszórás minden eszköze a német támogatás sikerként ünnepele. Ezek után azt várni, hogy a tendenciózus neveléssel németbarátított formált gépezet egy kormányzói szöveg tökéletesen átprogramozza, naivitás volt. Amikor

Horthy megkísérli, csak azt árulja el, hogy a történelem valódi mozgásterét számlatába véve cselekedni már képtelen.

Egyéni tragédiája 1944. október 15-ével beteljeüll. Fiát, Miklóst a Gestapó túszul ejti. Hogy a zsarolással szemben a 76 éves aggyastán gyengének bizonyul, és Szálait kinevezi miniszterelnöknek, nem perdöntő. A hatalmat mindenképp kicsavarnák a kezéből. Ám megalkuvásával sem nyert sokat. Fiát a németek a mauthauseni koncentrációs táborba szállítják. A kormányzót és feleségét, István fiának özvegyét és unokáját a München melletti Hirschberg-kastélyba internálják. A körítés udvarias, Hitler protokollíftónke, Dörmberg báró mutatja meg lakosztályukat, de a kertet drótsövénny övezi, és egy SS-század árja az őrséget. A belső őrizet ellátása tizenkét gestapós feladata. Horthy elmondása szerint Himmler átszította az őrséget, hogy az amerikai csapatok megérkezése előtt végezzenek a kormányzói családdal. Ám a német külügyminiszterünknél mellőző beosztott tisztviselője meggyőző a náciakt arról: felesleges a felelősségre vonás küszöbén új büntetést teletni számlájukra.

Az amerikaiak 1945. május 1-jén vonulnak át Hirschbergben. A kormányzót másnap este Göppingerbe invitálják, hite szerint aztért, mert a 7. hadsereg parancsnoka, Patch tábornok találkozni kíván vele. Erre nem kerül sor, viszont egy hadnagy közli: tekintse magát hadifoglyonak. A zuhany jeges. Horthy csak azzal vigasztalhatja magát, hogy List, Leeb és Rundstedt vezértábornaggyok társaságában került őrizetbe. Négy hónapi fogsg után hallgatják ki először. Szeptember 24-én Nürnbergbe szállítják. Nem vádolt, csupán tanúként hallgatják ki a háborús főbűnösök perében. Egy izben felkeresi cellájában Jackson amerikai fővédő. Nyájás és közlékeny. Elmondja: az amerikai kormány nem ról teherre háborús vétséget, és elutasították a jogszólavok kiadási kérelmét is. E gesztus értékeléséhez tudunk kell, hogy a túlságosan elszenteszedett védelem már nagyon a bőgyében van az amerikaiaknak: és a Trieszben benyomulni kívánó partizánokat légiéri bevetésével fenyegetik meg. Semmi okuk arra, hogy Titónak Horthy fejével kedveskedjenek.

Jackson javaslatára 1945. december 17-én a volt kormányzót szabadlábra helyezik. Bajorországban, Weillheimben telepedik le, és itt tölti a következő három évet. Horthy puritán természetű ember volt, aki a politikai hatalmat vagyonszerzésre nem használta fel. Elődejeül és utódaiól előrégen nem halmozott fel tőkét titkos szvjici

1957 végén feleségével és ifj. Horthy Istvánnal
Horthy Istvánné felvétele

bankszámlákon. Viselkedése egyébként nem tipikus, hiszen Göring pl. 5,5 millió, Goebbels doktor 4,5 millió dollárt helyezett biztonságba szolid külföldi pénztá-

zeteknél. A magyar kormányzó tisztakezeli ember volt, és a nemzeti hajótörésből nem kívánt gondosan előre kiéptett aranyhídon menekülni. Mivel a várból a németek oly sietve költöztek ki őket, hogy személyes értékeiket is visszahagyják, Bajorországban kinos pénztelenségben élnek. Segélycsomagokból, valamint

kormányzó barátai Portugáliában, Estorilban egy villát bérelnek számára. Itt, Liszszabon mellett tölti el élete utolsó éveit Magyarország hajdani nagyura.

Az egykori kormányzóról az érdemet és hibát egyforma tárgyilagossággal mérő történetírás bizonyára rajzol majd hiteles arcképet. Hallgassuk meg végezetül emlékiratainak záró passzusát:

„It naponta láthatom a tengert, eredeti élethivatásom annyira kedvelt életelemtől, és gyönyörködhetem benne. Mély a tenger és végtelen. De mélyebb szeretetem, mely szülőhazámhoz fűz, és végtelen a vágyódásom, mely a magyar földre és a magyar nép körébe hazavonz.”

Úgy hiszem, a nyolcvannégy éves, a halál árnnyékában emlékeit rendezgető öregember őszinteségében ezúttal szemmi okunk kételkedni.

Dr. Dániel József

Három évforduló az első évnyelddben

Utólagosan említem, hogy az idei év első negyedében volt Rudnay Gyula elhunytának 50. évfordulója. 1957. január 4-én távozott az élők sorából. A képzőművészet kitérőségeiről – aki egy ideig városunkban lakott és tevékenykedett – megemlékezést írtam lapunk januári számában.

Olvastam, hogy Kodály-évvé nyilvánították az idei esztendőt, melynek jogcímen a nagy zeneszerzőről, zenetudósról és közéleti személyiségről is emlékeznünk kell, aki 40 évvel ezelőtt, 1967. március 6-án hunyt el. Azért is, mert volt kapcsolata városunkkal. Az egyik azzal függ össze, hogy a Baján 1883. március 17-én született Sándor (Schlésinger) Emmát vette feleségül Budapesten, a/ci odaadó, biztató térsé volt haláláig. (Híztudósainak életrajzi és megírtna a Honpolgár 2002. márciusi számában.) A másik kapcsolódás az, hogy Solymos Ede nyugdíjas múzeumigazgató kutatása szerint Kodály nagypapja bajai születésű volt. Kontakta városunkkal egy, a múzeumban megőrzött, 1948. december 14-i keltezésű levélhez is kapcsolódik, melyet Kodály a Magyar Művészeti Tanács elnökeként írt Baja polgármesterének. Abból az alkalmából, hogy meghívást kapott Rudnay Gyula Baján rendezendő jubileumi kiállítására, illetve születésnapjára ünneplésére. Megragadom az alkalmat, és a Kodály által írt – tudomásom szerint egyetlen, városunkba küldött – levél másolatát közlésteszem azzal a céllal, hogy leközlése helyettesítse megemlékezésünket elmúlásának évfordulójáról.

Polgármester Ur !

Az értékes küldeményt örömmel és köszönettel vettem. A Művészeti Tanács maga is rász kíván venni Rudnay Gyula Ünneplésében, ezért kérjük, hogy a tervezett kiállítás és Ünnepség időpontját Polgármester Ur közölje velünk, hogy a Tanács megbízottja leutazhassék és az Ünnepségen a Művészeti Tanácsot képviselje.

Kodály Zoltán,
elnök.

A halhatatlan székely piktor, Nagy István 70 éve, 1937. február 13-án halt meg Baján. Örömmel elhírszeletem, hogy a magyar festészet egyik legegységibb képviselőjéről rövidesen újabb könyv jelenik meg. Tudomásomra jutott ez a hír, mivel Sümegi György művészettörténész barátom a készülő könyv kéziratának egyik másolatát nekem ajánlkozta.

A kiadvány tartalmazni fogja a bajai születésű néhai Lőrinc (Lichter) László – akinek biográfiáját folyóiratunk 2005. no-

vemberi számában szintén megörökítettem – Nagy Istvánról írt kiadatlan életrajzi írást. Kiegészíti ezt Sümegi Györgynek a festő életére, műveire, alkotó pályájára vonatkozó, eddig ismeretlen dokumentumgyűjteménye. A két szerző alkotásának kiadója a Múzeum Antikvárium, Budapest, a Pallas-Akadémia, Csikszerecs és a Túr István Múzeum, Baja. E közös kiadás lesz majd a legméltóbb megemlékezés a festő halálának évfordulójáról.

Bánáti Tibor

Marokkóból jelentkezem

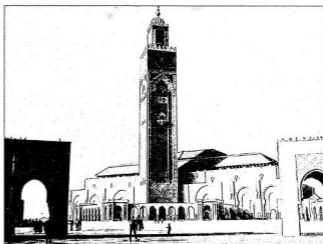
1981-ben – még Algériából – próbáltunk már egy marokkói kirándulással, de akkor a nyugat-szaharai viszálykodások miatt nem kaptunk vízumot. Néhány év múltán aztán – közel 20 évvel ezelőtt – nekivágtunk egy autós kirándulásnak és felhőtlen decemberi éj alatt a Fez-Meknes-Rabat-Casablanca-Marakes útvonalon gyönyörködtünk az országban. Marokkó fővárosa Rabat, legnagyobb városa Casablanca, turistaközpontja pedig Marakes.

Annak idején már volt némi összehasonlítási alapunk az észak-afrikai országok megítélésében, hiszen Algériában dolgoztunk, és többször jártunk látogatóként Tunéziában is. Amikor aztán az egyiptomi kuliszák még is bepillanthatunk, akkor alakul ki a ma is érvényes véleményünk, miszerint természeti szépségeiben Algéria vezet, de minden másban Marokkóé a pálmá. Itt ölelkezik legszorosabban a varázslatos kelet mesevilága a modernizációval úgy, hogy a meghatározó képet a berber-arab hagyományok biztosítják, sokkal tisztábban, szebben és befejezettebben, mint például Algériában. Egyiptomot „összenyomja” egy kicsit az archaikus múlt, az egyetemes világtörténelem csodálatos helyszínéül.

Legutóbbi mayotte-i kirándulásunk során emlegettem „misszionárius” fiamat, aki mostanában költözött az Indiai-óceán csodavilágából Marokkóba. Náluk jártam látogatóban.

Nagyon kényelmesen utaztam. Az Alitalia Airbus szűk öt óra után újtágra engedte csapatunkat.

Az Európai Unió lelkes tagjaként áldott nyugalmammal engedtem újtára kézi táskámat és kabátomat. A szűrővizsgálat nyomán azonnal elvették az ajándéknak szánt „Erdős Pista” üvegeket, mint potenciális robbanóanyagot. De – sajnos – itt találták meg a kb. egy éve eltűnt retek ollómat is, amelyet valószínűleg költöződéseim közben táskámban felejtettem. Bimlék-szem, hogy tűvé tettem érte mindent. Nem sokáig örülhettem neki. A vasmjáték közben unyi tűnt fel csupán, hogy a tisztviselő nem hanyag mozdulattal dobta bolmijaimat a kukába, hanem nagy gondal, szinte szerettel. Mélyen utának hajolt, csak a feuke látszott. Hallottam volna, ha valamelyik türes üveg összetörik. Igaza volt persze, hiszen ismerem illetet volna az antiterrorizmus legelemibb szabályait.

A casablancái nagymecset

Az új casablancái repülőtér több mint 30 km-re van a várostól. Amikor utójára jártam ott, a régi még csaknem a városközpontban üzemelt. Taxira várva megdobbant a szívem. Csaknem 20 éve nem jártam muszlimok között. Szeretem pedig az arab világot, és Sartre-hoz csatlakozva azt vallom, hogy nincs igazunk, amikor azt mondjuk (hiszünk), hogy fegyelmезetlen és erőszakos emberfajtaiba kerülünk, mert a mennyiség szüntelen növekedése a legteljesebb szabadság belső megnyilvánulása, a fegyelmезetlenség pedig vitális tényező, adott esetben életforma. A látszólagos tértelenségük megértésének kulcsa pedig az, hogy szabad akarattuk heterogén minősége szerint sodródunk életük útján.

Casablanca ötmillió város. Legalább 10 km-es tengerparti kikötővel, és – nevének megfelelően – csaknem kizárólag hófehér házakból épült. Ultramodern középületek, üfletházak, rengeteg szálloda. Szupergazdagságról árulkodó kertvárosok, villanegyedek és lakóparkok. De a bőséges börtön szemölcsök is éktelenkednek: a nyomorúság bádorgóvrossi.

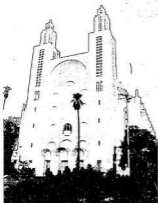
Az Óváros bejárhatatlan piacain meg is áll, meg rohan is az idő. Mi is rohanunk vele. Rendezett parkokon, szökőkutak párafelhőiben, datolyapálmás sugáruak ember- és autóradaatában. Casablanca a tengernek köszönheti, hogy még nem fuladt meg a kipufogógázban.

A múlt század 80-as éveiben a tengerpartira építették a nagymecsetet. A világ 3. legnagyobb muszlimán temploma. Legalább két napot tölthettem csodálatával. De látható egy impozáns mérettől, neogótikus katolikus székesegyház is. Gondozott, gyönyörű park veszi körül, ahova csak gondos keresgélés után jutottam be. Teljesen egyedül voltam.

A templomajtó szélesre tárva. Minden türes. Az égbe törő gótika kétes fehérré

A nagymecset kerengője

A casablancai katolikus székesegyház

meszelve. Az oltár helyén keskeny, színes üvegablakok. Gyér fény szegődik be ebbe az óriási koporsóba. A stációk helyén fényképiállítás, szociofotók Közép-Afrika és Dél-Amerika nyomorúságairól. A templom karbantartására adományokat kérnek. Rokonszenves, dzsel-labába öltözött arab férfi a boayollító. Prófféni karakter. Udvariasan érdeklődik ki- és hogylétem felől. Én a monoteizmusról kérdezgetem. Ez azonban marad mindkettőnk titka.

Marakesig több mint 200 km-t kellett autókázunk egy viszonylag rövid sztrádkiszakszon, majd nagy forgalmú autó-

úton. Csomagjaink között volt egy jókora gombolyag is – Ariadne fonala. De végül is eltévedéstől nem kellett félni. A város előtt már az első lassításnál kopogtak az ablakon. Fürgé kismotorokon rohangálnak az alkalmi idegenvezetők, és nemcsak versengés közepette ajánlják fel szolgáltatásukat. Bátrán rájuk bízhatjuk magunkat, csak előre meg kell alkuadni a fizetésben. Nem sokra lehetne jutni nélkülük az ősi városokban. Szolgáltatásaik változó színvonalúak. Gyorsan megszabadulnak a kötelező és felületes történelmi visszapiantás szellemi nyúlgeitől, aztán irány a bázár. Az áttekinthetetlen konglomerátumuk szerveződött piacvilág. A város, az ország és a nép génbankja ez, a festői-félelmetes-gazdag és szegény épület és emberdzsungel. Csak csodálni lehet, de megismerni soha. Sehol ilyet még nem láttunk. Az alkalmi idegenvezetőknek tehát az a céljuk, hogy a gyanútlan kíváncsit minél több konspiráló kereskedőből becsalják, akiktől természetesen illő százalék jár. Kísérletükben mégis biztonságban vagyunk, és nem kell kulkoricaszemet szórni vagy fonalat gombolyítani. Természetesen nem tudják áttélni gyönyűreinket, csodálkozásainkat és meghatottságunkat, mert nekik ez az eredeti és egyedüli élet. Itt születtek, és nem befogadni, csak pillanatokra meghódítani akarnak bennünket azért, hogy az ő életük tovább pereghessen.

A zezgagos sátorok legszélesebbje sincs 3 méter. Ezen belül mindkét oldalon szabad kirakatok, motor-, kerékpár- és öszvérforgalom. A közlekedésnek és a

Bazár

szállításnak sajátos etikája alakult ki. Ha pl. kétszemélyes franciaágyat visz valaki haza, azt alkalmasint úgy kell felemelnie, hogy a turista vagy egy megrakott szamár is elférjen alatta. Alig van bonyodalom. A kirakott poharak és tányérok nem esztek le, nem borul fel a datolyás kosár, és a hófehér sorban sétálgató turistákat sem kenik össze a frissen festett gyalgútdíák. És mindez kilométereken át.

Parányi műhelyek ősi mesterségek művészeivel. Fűszerűlet mellett kovácsműhely. A legmodernebb hangtechnikai instrumentumok szomszédságában javasaszony monoton éneke száll, miközben szoknyája alá sündisznók járnak ki és be. A fa, a bőr, a réz és a gyalgú ezer megjelöltési formája, a lehető legelsőbb mód-szerekkel. Lábbal hajtott vagy spárgával forgatott fűszertérgán nemesedik a cédrusfa. Sétét lyukakban kalapát ezüst- és rézcsoák csillognak. Bőrfestő kádakban gyűrűző, csatkos emberek, és ki tudja még hányan, akikkel azt sem tudni pontosan, hogy mit csinálnak. Minden partnyi hely tömve portékával. Silányabbal és gyönyörűvel. És jaj neked, ha valahova bemeszkedsz!

Pedig az invitálás diplomatikuss, udvarias és diszkrét. Semmi kötelezettség nincs, csak egy pillantást kell vetned ide vagy oda. Óhatatlanul rácsodálkozol valamire, és ebben a pillanatban véged van, elvesztél. Le vagy vetköztetve, fel vagy öltöztetve, húsz szőnyeg terít lábad elé. Bőrkalap a fejedre, rézkancsó a kezvedben. Prísen esztérgált cédrusfát kell szolgolnod, ezüstláncot akaszt-

Pálmás hagulat

nak nyakadba, és már kezd is valamit csomagolni a kereskedő. Valami áron menekülni kell, és ez a kényszer az ő haszna. Ne legyenik vele igazságtalanok. Lehet választani minőségét, egyedét és szőpet. És akudni is kell! Nagyon cred-ményes.

Márakes fűtérén aztán elszabadul a pokol. A mutaványosok és varázserőfűk tömege kínálja szolgáltatásait. Fejük tetején és vállainkon cserkőfajmok marakodnak, vipérlikat csöklögtatnak a hosszú és gazdag élet reményében. Engem egy fekete kobrával vettek üldözőbe. Persze nem ro-

huztam, csak a tömegben igyekeztem feloldódni. Nem sikerült. A kígyós ember utolért. Egye fene – gondoltam. A kobrának mindegy, hogy mennyiben alkuszunk meg. 10 dirhemért még őt boldog éven várható. Insalah! (Ha az Isten is úgy akarja.)

Vajtai István

Bodrog megye középkori bárói, a becei Töttösök

Régióink középkori múltjáról a hiányos forrásanyag miatt csak nagyon keveset tudhatunk. Kevésbé ismert az a tény is, hogy az egykori Bodrog vármegye legjelentősebb középkori települése nem Baja, hanem a mezővárosi rangra emelt Bátmonostor volt. Mindez jórészt annak volt köszönhető, hogy a település egy olyan nemesi család birtokközpontjává vált, amely több mint egy évszázadon keresztül komoly befolyással bírt az országos politikában is. A dokumentumok hiányos volta miatt lehetetlen a család részletes történetének rekonstruálása vagy akár egyes tagjai életútjének bemutatása, de a megismerhető epizódok érdekes adalékokkal szolgálhatnak környékünk történetének egy olyan korszakáról, amely mára csaknem teljesen feléledés merült.

A család első ismert tagja Csata (Csáta) volt, aki valamikor a 13. század végeére élhetett, és aligha lehetett több egyszerű királyi szervissnél (azaz közmesternél). Fióát már Becei Imre néven említték a források, családnevét valószínűleg a Csepel-szigeti Bece településről kapta, amelyhez házássága révén jutott hozzá. A nemzetség későbbi tagjai utóbb szerették magukat az ősi Bece-Gergely nemzetségtől származtatni, ám erről a rokonságról szorgos történetészek kinyomozták, hogy summi alapja sincs: Beceai „Töttös” István valamikor az 1340-es évek elején pénzen vásárolta meg az előkelőbb rokonságot a régi, velük csak leányágon rukon nemzetség egy szorult helyzetbe került tagjától, Léli Lőrincstől. A család felemelkedése is Imréhez kötődik, aki azelőtt alapozta meg hármévet és családja felemelkedését, hogy egészen korán a Magyarországra érkező Károly Róbert mellé állt, és a tartományuralmak folytatottá kiemelési során mindvégig kitartott mellett. Becei Imrét már 1311-ben az uralkodó hívei közt találjuk, habár az ország előkelői (a bárók) között csak 1320 körül említik először nevét az oklevelek. A királyi utóbb nem is lett háltalan kitartó hívéhez: 1322-ben adományozta neki Bátmonostort, amelyet aztán összes birtokai-

nak központjává tett. További adományozások, örökösödési szerződések és vásárlások révén a Bodrog vármegye több települése is a család birtokába került, amelynek későbbi tagjai uradalmi központjuk után már a legtöbbször Bátmonostori Töttösöknek nevezték magukat. A mezőváros rangját az is emelte, hogy vásártartási joggal is rendelkezett. A család helyei hatalmát az is jelzi, hogy korabeli oklevelek tőlük függő, familiárisi viszonyba került nemesekről is tudnak.

Bátmonostor már az Árpád-korban is létező település volt, neve minden bizonnyal egy 1198-ban Both bihari ispán által építtetett bencés monostorra utal, amely azonban a tatárjárás alatt elpusztult. (Hogy laktak-e szerzetesek valaha a klostromépületben, források híján nem bizonyítható, ám az tény, hogy 1345-ben Becei Töttös VI. Kelemen pápától engedélyt kapott tizenkét Ágotonrendi remete befogadására, és a település földesuraként templom és más szükséges épületek helyreállítására és építésére.)

A Becei család a 14. század elején azon főúri családok közé emelkedett fel, akik az Anjou-kor új világi eljűt jelentették. Ez a szűk kör hitelesítette a királyi külföldiakkal kötött szerződéseit, erősítette meg a királyi lételetét, és alkotta a királyi tanácsot, amely az uralkodóval együtt döntött az ország ügyeiben. A „bíró” kifejezés a 14. században elsősorban a főbb országos tisztségviselőket (országbárókat) jelölte, akik nem hatalmas magánvagyonuk révén emelkedtek ki a többi nemesek közül, hanem az általuk viselt pozíciók tekintélye folytán. Már azzal is különös kiváltságai voltak, hogy esküjüket 10 közönséges nemesével ért fel. Ezeknek a báróknak a köre legfeljebb 30-40 családból verbuválódott, de az igazán magas tisztségek viselői ugyanabból a 10-15 családból kerültek ki. Hatalmaikat elsősorban az biztosította, hogy hivataluk betöltésének idajére megkapták egy-egy királyi váruralalom (án. honor) igazgatási jogát, melynek jövedelmei fölött is maguk rendelkeztek. Ezzel néha egész országrészek, vármegyék kor-

mányzása járt együtt. Igazából a honorok adták az új arisztokrácia hatalmi bázisát, ugyanis az Anjou-korban az ország váruralmainak nagy része még a király tulajdonában volt. (A legtöbb báróknak legfeljebb 1-2 saját vára lehetett). Ha valaki nem viselt országos tisztséget (tehát nem igazgatóhont), az nem vehetett részt az ország irányításában sem. Az új, aulikus arisztokrácia így idejének nagy részét a király közvetlen környezetében töltötte; a birtokok irányítását ilyenkor alvámagyaik látták el. (Már csak azért is, mert a szolgálatra kapott uradalmak gyakran egymástól távol eső területeken helyezkedtek el.) A bárói státus ebben az időben általában örökösödött; egyazon család tagjai generációkon keresztül viselték valamelyik (de nem feltétlenül ugyanazon) főméltóságot. Ez a bárói oligarchia szinte kivétel nélkül az „Anjouk kreatúrából” állt össze, vagyis azon urak közül, akiket Károly Róbert vagy Nagy Lajos emelt fel alacsony sorból, s akik ezért hűségét is mutattak irántuk. Igaz, az a régi norma ezután is érvényesült, hogy az ország nemességét a királyi tanácsban a legnagyobbaknak kell képviselniük; ezt Károly Róbert úgy oldotta meg, hogy egyrészt pártíveiket az előkelőbb nemzetségek királyhi tagjaiból toborozták, másrészt akiket hatalomhoz kívántak juttatni, azokat előbb ehhez méltó örökadományokkal ruházták fel, s így magánvagyonuk is jelentősen gyarapodott.

Becei Imre jórészt ennek a politikának köszönhetette gyors felemelkedését, s az egykori szorvénis 1316-ban már székermester (azaz a királyi kiséret kocsijainak és lovasainak főnöke), 1321-ben pedig tárnokmaga volt, de még ugyanebben az évben a királyi Bars vármegyei ispánsággal és lévai várnagysággal is felruházta. (Ezzel legalább egy királyi vár és a hozzá tartozó jövedelmek kerültek Imre kezére.) Bars vármegye északnyugat-Magyarországon volt, feltehetően még Szent István idejében alapították, bár eredetileg a később önállósult Zólyom vármegyét is magában foglalhatta. A vármegyének nevet

adó Bars (ma Starý Tekov, Szlovákia) főldvára a 14. század elejére valószínűleg nem állt már. Léva (ma Levice) vára is ebben a vármegyében található; 1318-ban még Csák Máté kezén volt, 1321-40l került a király tulajdonába. Innen hagyomány volt az, hogy várnagya egyben a barsi ispánságot is viselte.

Nem csoda, ha Károly Róbertnek Becsei Imre ezúttal is hűségese híve maradt. A ranglétrán való emelkedését jelzi az is, hogy a legnagyobb méltóságokkal együtt szerepel a neve a királyi család ellen 1330-ban mozgályt megkísérítő Záh Felicianus ítéletében is. Sőt, buzgó részese lett a merénylő családját sújtó kínfellel megtorlornak is, amiről a Képes Krónika a következőképpen tudósít: „...Felicianus másik, Sebe nevű leányát, aki egy Kopay nevű nemesnek volt a felesége, Léva vára előtt Becseinek mozdott Imre, e vár várnagya parancsára lefejezték, és maga Kopay is rabulniostban róttá le a halál adóját.” Egy másik, regényesebb feldolgozás szerint „a királyhoz hű és roppantul felbőszült várnagy Kopay Imrét saját kezéig akasztotta föl.”

Becsei Imre valamikor 1334 táján halhatott meg. Házasságából három fia született: István (ősnagya eredetű melléknevén Tötös), György (Vesszős) és Tamás (Tövéses). A bánatosori uradalom Tötös öröklője, akinek leszármazatai a későbbiekben melléknevet családnévként használtak. A lévai várnagyságot és a barsi ispánságot is öröklőlte utjótól. Vesszős Zólyomi főispán és a szintén Bars vármegyei Sasok (ma: Šabov, Szlovákia) várának parancsnoka volt. Zólyom várának jelentőségét főleg az adta, hogy az Anjou-uralkodók kedvel: vadászterületén fekték, így a király is többször megfordult itt. Vesszős székhelyét a család egy másik birtokára, a Bars vármegyei Zselizbe tette át, vele kezdődik a család szelizi ágának rövid története. (A harmadik fiú, Tamás valószínűleg fiatalon meghalt, mert a forrásokban 1335 után nincs nyoma.)

A két fiú Lajos királyt szolgálta hűséggel; Vesszős főispánsága és várkapitánysága előtt királyi testőr volt, és bátyjával együtt részt vett a király 1347. évi napolyi hadjárataiban is. Igaz, ebben elég dicsemlen szerep jutott neki, hiszen a király öccsének meggyilkolásában – valószínűleg alaplatuln – bűnrészesnek tartott Durazzói Károly herceg kivégzését személyesen hajtotta végre. „Ama helyen (Aversa városában – M. J.), ahol az ártyan András királyt galádul megölték, s testét gyaláztosan egy ablakon át a kertbe hajtották, a király úr a durazzói herceget egy katonája, Becsei Im-

re fia Vesszős által lefejeztette, s tetemét az ablakon át ugyanabba a kertbe végzettséggel nékült kidobatta.” – írja a Névtelen Minorita krónikája. Vesszős a király hazatérése után is Hüllában maradt az elfoglalt területék ellenőrzésével megbízott sereg egyik vezetőjeként. Egy középkori forrás szerint ott rengeteg kárt okozott, sok rablást követett el, és legalább 250 személyt gyilkolt meg. Talán gaztettei miatti vezeklésképpen zarándokolt el Írországba, Szent Patrik purgatóriumaiba (egy misztikus bűncsejré helyként ismert barlanghoz), ahol a kárakról mérges gázok hatására pokoljáró látomása volt, amelyet kortársai több változatban is megörökítettek. Valamikor 1364 körül halhatott meg, előtte a délvideki területeken teljesített szolgálatot.

A bánatosori Tötös szintén testőrként kezdte udvari pályafutását, és ezután ő is gyorsan lépett előre a ranglétrán. 1345-ben korábbi címei mellé megkapja Pilis vármegye főispánságát és a visegrádi várnagyságot. A pilisi ispán kezdetben a király magánbiztosítója, gondnokja volt, bár az általa igazgatott északkelet-dunántúli vármegye ekkor még gyér népességgel. Visegrád első kövéra IV. Béla idejében épült, s a település 1347-48-ig királyi székhely is volt, de Nagy Lajos később is gyakran tartózkodott itt. Az országnagykok – köztük Tötös – maguk is ingatlanokat vásároltak és tartottak fenn a palota környékén. Így a visegrádi várnagyság mindenképp bizalmi pozícióknak számított. Tötös több éven keresztül (1342-53) volt királyi főajtónállómester, aki a királyi örök előjárója volt, s mint ilyen a királyi család biztonságáról gondoskodott, illetve bizonyos, peccsétel ellátott királyi hírvivők főnöke is lehetett. Ez a 14. században az egyik legmagasabb udvari méltóságnak számított, viselőjét az 1340-es évektől a bárók közé sorolták. E cím révén a királyi tanácsnak is tagja volt. Nyilván kedves embere lehetett Lajos királynak, hiszen e tisztsége mellett egy időben a jászok bírója és óbudai várnagy is volt, vagyis nyilván gyakran tartózkodott az uralkodó környékében. (Óbuda vára és tartozékai ebben az időben a mindenkori királyné birtokában voltak.) Tötös neve ott szerepel az 1351. évi törvényeket hitelesítő bárók sorában is. Birtokait is jelentősen gyarapította, hiszen oklevelek igazolják, hogy a Bodrog megyei települések közül Gara, Bothalma, Geburt, Acsa, Bátorregyháza, Pócsateleke, Pacalászentpéter birtokába beiktatták. (E települések nagy része mára eltűnt.) A kortárs oklevelek egy másik része a család állandó pereskedéseiről tanúskodik, főként a birtokalkalok határo-

Szerelmét bírtokló bíbai apátai. A bírtokháborítások, hatalmasokdások, önbírtokdások, kölcsönös vadasokdások sorozata végigkíséri a család másfél évszázados történelmét, persze az ügyek felületes ismeretében lehetetlen volna igazságot tenni a pereskedő felek között. Mindenesetre e peres ügyek – gyakran hiányos – anyagai szolgálhatnak szinte kizárólagos adatokként régi-önk korai, 1526 előtti történetéről. (Baja nevének első írásos említése is az egyik ilyen 1323-ból származó oklevélben maradt ránk.) Becsei Tötös István alapította a bánatosori Agoston-rendi kolostort. A régi kolostor alighanem még a tartójárás idején dőlt romba, s ennek épületét Tötös a saját költségén újította fel, s mellé plébániatemplont is emelt. (Az apátiság valamikor a törkök kezében színt meg.) Tötös valószínűleg 1354-ben halt meg.

Sem Tötös, sem Vesszős fia nem viselt apádkozó használaton magas méltóságot. Vesszős fia közül János 1366-69 között királyi ügyvéd és jogi szakértő volt, aki a nádori közgyűlések törvényessége fölött étködött. Testvére, Tamás a király (Zsigmond) török ellen vonuló seregének önkényes elhagyása miatt kegyvesztetté vált udvari körökben. Neki mindkét fia utóbb pallos által vészett el, amelynek oklál egy különösen kegyetlen tettük szolgál. Velük a család szelizi ága ki is halt, birtokait Tötös leszármazottai öröklítették. Tötös két fia közül (I.) László (1346-1388) futott be nagyobb karriert: egy időben a király testvére, István hercegnek volt a főtekefogó mestere, azaz a hercegi konyha főfelügyelője. Ajánánk pereskedő hajlamát ő is öröklölte, egy alkalommal még a későbbi nádorral, Garsi Miklóssal szemben is pert nyert Pacalászentpéter és Chayol (?) bírtokok önkényes elfoglalása miatt.

Az ő fia, (II.) László többször fegyverrel is szolgált Zsigmond királyt: 1396-ban ott volt a Nikápolyán vesztés magyar seregben, majd később is nagyrészt a déli végteken (Boszniaiban, Rácországban) hadakozik a törökök és a husztyákok ellen. 1411-ben személyesen jár el a magyar és lengyel királyok (Zsigmond és I. Jagelló Ulászló) közötti béke ügyében, amelyet hamarosan meg is kötnek. Közben azért urna is maradt ideje, hogy Bánatosoron kösbi vagy fából erőseget vagy kastélyt építsen, amelyet fia később királyi engedéllyel már tomoyokkal és árkokkal is megerősített. (Ezt az erődtornyát a Dózsa-parasztfelkelés alatt kifosztották, majd a török időkben pusztulniak indult. Maradék falait végül 1761-ben robbantatták fel. Az

épületek romjait a mai település határában, az ún. Pusztafaluban a Henselmann Imre, K. Fehégyi Mihály, majd főként Biczó Piroska által vezetett ásásokok tárták fel.) Egyébként ő volt az, aki 1410-ben újraterlepfette a még a tatárjárás idején elnéptelenedett (Nagy)baracskát is. Ő építtette 1401-ben Szemebecs várát a Duna mellett, Szekesővel átellenben. Emiatt Szekeső földesura, Herczeg Péter megtámadta és lerombolta az épülő erődményt, ám az utóbb mégis felépült, mert egy pár évvel későbbi oklevél már a szemebecsi várnagy intézkedéseiről tudósít.

Tötös László hamarosan újra hadba vonult, így pereskedéseinek elhalasztását kellett kérnie az országbírónál. Gyakori távollétei miatt többözrű is zaklatták Bodrog megyei birtokait (Bátmonostor, Szemebecs, Bozsiát, Kispálit, Borsódot stb.), és jelentős károkat okoztak neki később a déli végék főpáncsnokának, Ozorai Pipónak a birtokain átvonuló seregei is. (II.) László végül egy Bosznia elleni hadjárat során esett el. A Magyarsországnak 1409-ben meghódoló bosnyák őrközfőállam nagyvadját, Hervoja 1413-ban felhárdta a magyar uralom ellen, és a törökök védelme alá helyezkedett. Így török seregek egyre gyakrabban törtek be akadálytalanul a Magyarsországhoz tartozó Szlavóniába. Emiatt magyar büntetőhadjárat indult Hervoja ellen Gari János (a nádor öccse) és Muróti János búr vezetésével, ám 1415-ben Doboj vára alatt a hűbérések segítségével érkező török seregek megsemmisítették a magyar hadat. (A két fővezér fogásba esett, váltásgúljukat is csak rendkívül adó kivételével sikerült előteremteni.) László ebben az ütközetben esett el, bár egy ideig tartotta magát a hír, hogy talán fogásba esett. (Egy 1416-ból származó oklevélben eredetileg ez szerepel, s utóbb javították ki arra, hogy a csatában elesett.) Özvegynéek, Kikői Orsolyának és árvának ügyében a konstanzi zsinat miatt tartósan kifűldőn tartózkodó Zsigmond király Konstanzból és Avignonból is (!) intézkedett, amikor birtokai kárt szenvedtek. Egy másik, bizonytalan hiteltű forrás szerint a „király zászlóin szeretett híve”, László mester fogásában hunyt el.

László négy ismert fia közül János es (III.) László viselt komolyabb tisztségeket. János udvari nemeskötét a király kíséretében megfordult Bécsben, Németországban és Lengyelországban is. Hadba vonult az országba betört husziták ellen, 1467-től nádorfehérvári várnagy és a szondi sókámara ispánja, majd a szerzemeségi adóköltözlet adórovója és adószedője

(dicatore). Ígéretesen induló pályáját 1428-ban beösvetkezett halála szakította meg. Öccse, László több tisztségét (a nádorfehérvári kapitányságot, a szondi és dávodai sókámara-ispánságot) örökölte, de ő is sokat tartózkodik Zsigmond király közelében, hiszen részt vett a husziták ellenében, Zsigmond itáliai útján és német-római császárrá koronázásán is. Ekkor a pápától a bátmonostori templom részére búcsúengedélyt is szerzett. Csáki Annával kötött házassága alkalmából a király 1435-ben 500 arany értékű sóval ajándékozta meg hívt, aki közben Nádorfehérvár megerősítésén is dolgozik. Emelkedése Habzburg Albert király rövid országglása (1437-1439) alatt is folytatódott: 1439-ben a királyi kincstartói méltósággal bízzák meg. A kincstartói is a bírói rangú méltóságok közé tartozott; feladata – eleinte a tőrökmentesrel együtt – az országos pénzügyeknek és a pénzügyi igazgatásnak a vezetése. Nagy Lajos korától a cím viselőjét a nagyságos (magnificus) cím illette, de nem sorolták az „igazi” bárók közé. E címe miatt több familiárisával együtt mentesült is 1439-ben a török elleni hadba vonulás alól. (Moglehet, ez az életét mentette meg, hiszen Albert király épp a táborban kitört vérfasárvány áldozata lett.)

Az Albert halálát követő hatalmi harcok során (III.) Tötös László eleinte a gyermek V. László királyságot támogatja a belviszályokban később győztes Jagelló Ulászlóval szemben, és ő az, aki utóbb kincstartóként mégis kénytelen kiadni a koronázási jelvényeket az I. Ulászló néven trónra lépő királynak. (Más kérdés, hogy a koronát Albert özvegye egy udvarhölgye, Kottanner Helén révén időközben kicsempézte az országból.) Rossz választása miatt Tötös egy időre ki is szorul a politika élvonalából (sőt, egy oklevél szerint a király hűtlensége miatt vagyonától is megfosztott), és magasarangú pártfogói közbejárására hamarosan újabb komoly megbízásokat kap, és birtokait is visszakapja. 1443-ban őt bízzák meg a közlög törökellenes hadjáratot fedező rendkívüli hadiadó kivételével és behajtásával. Hunyadi János kormányzósága alatt főképp diplomáciai készségét bizonyíthatja: a bali sikerült 2. rigómezei csata (1448) után ő közvetít a Hunyadi egy ideig fogásában tartó szerb despotá, Brankovics György és a magyar rendek között. Talán ennek sikerével függ össze, hogy hamarosan főpáhórnokká nevezik ki. Ennél jóval kevesebbet sikerrel járt 1452-ben, amikor szövetséget hozott létre a magyar, cseh és osztrák ren-

dek között, hogy kiragadják V. László nagybátyja, III. Frigyes német-római császár „pártfogásából”, s ehhez V. Miklós pápa támogatását is meg akarták nyerni. A rendek Rómában menő küldöttségét a győri püspök mellett Tötös vezette, ám teljes kudarccal voltak: a pápa elutasította, az ekkor Firenzében tartózkodó császár pedig nem is fogadta őket. Mégis úgy tűnik, hogy (III.) László politikai pályafutása ekkor jött újra egyenesbe, hiszen az ezt követő rendi országgyűlésekre (1454, 1458, 1461, 1462) névre szóló meghívásokat kapott. Nyilván újabb birtokokkal is gyarapította addig sem csekély vagyonát, ám lehetséges örökösei, János és Péter fia elhaltak a megöregedett földesúr mellől. Fűörökös híján megküldöztette Orsolya lányának fűsűsátát a királynál, de 1466-ban egyttal örökösödési szerződést kötött Várdai István kalocsai érsekkal is. Ennek Tötös 1468-ban bekövetkezett halála után hosszú pereskedés lesz a következménye, aminek az vég véget, hogy Orsolya az ésekek egyik rokonához, Várdai Jánoshoz ment férjhez. A Tötösök birtokai – köztük Bátmonostor és a Bodrog megyei uradalom – így utóbb a Várdai család tulajdonába kerültek, s nagy részük a török hódoltság koráig a kezükön is maradt. (Bátmonostor 1516-ban a király Bakócz Tamás esztergomi érseknek adományozta.) Dudás János 20. század eleji – nem minden tekintetben pontos – kimutatása szerint csak Bodrog megyében 62 település tartozott a család vírnagyjai birtokai közé, köztüklik azonban csak Bátmonostor, Gara, Szeremlén (Szeremle), Szilató (Herczegszántó?), Daut (Dávod), Katymár, Mátéháza, Borsószentlőrinc (Bácsborsód), Baracska (Nagybaracska), Alsószentgyörgy (Bácsszentgyörgy?), Bacskota (Vaskút) azonosított valamely ma is létező településsel, a többi nyomtalanul eltűnt.

A Becsei Tötösök magtalan elűnével régiókban – amely hamarosan török uralom alá került – is kikerült az országos politika érdeklődéséből: az egykori birtokok elnéptelenedtek, majd eltűntek, a várak leomlottak. A ma is létező települések mostani lakóinak ősei csak évszázadok múlva költöztek falvaikba, az Anjoukor fénylő századából még csak látható romok sem maradtak ránk. S az egykori a legnagyobb magasságokba is emelkedő nemes familia egykori dicsőségét – birtokai maradványainál együtt – „hű beníte, eső elmosta”, s egykor volt nagyságukról csak jó néhány megátságot oklevél és pár régészeti lelet tanúskodik.

Dr. Mayer János

Az angol nyomdász és a londoni Kossuth-bankók

Száz évvel ezelőtt hírül adta a *Bajai Függelék Újság*, hogy Londonban 86 éves korában elhunyt az egyik legnevesebb nyomdász cég vezetője, William Day. Feltehetően a kérdés, miért tartotta fontosnak a lap szerkesztője a fővárosi lapoktól átvenni ezt a hírt? A válasz megadásához vissza kell lapoznunk a történelemben az 1861-62. évből, Kossuth Lajos londoni emigrációs éveiből, mikor Történelmi Könyvtár New York és Philadelphia után újra megpróbált papírpénzt kiadni.

A Day & Sons Co. Nyomda

A céget 1823 körül idősebb William Day alapította. A cég kiválóan működött, fő profiljuk könyvcsomók készítése volt. Elsők között vezették be a többszínű könyvművészetet. Számos neves művész albumát (pl.: J. M. William Turner) és könyvillusztrációkat készítettek. Technikai újításokért, bár a fényképezés még akkorait kezdetleges volt, kicsinyítéshez már alkalmazták fotográfikus eljárásokat.

Ifjabb William Day 1821-ben született, jogi pályára készült és úgy tervezte, hogy tanulmányait Európa különböző országában végzi majd. Éppen Párizsban tartózkodott, mikor 1845-ben apja halálhírére véve vissza kellett térnie Londonba, és fivérével (John és Joseph) átvette a cég vezetését.

A cég nagy sikert aratott az 1851-es londoni világkiállításán, művészi könyvművészetük díjazottak lettek. A nyomda rangját még inkább emelte az a nagyvásáros album, mely a 19. sz. művészetét mutatta be (7-14 színnyomással).

Az 1850-es években szépen ívelt felé a cég karrierje, udvari megbízásokat kaptak, a nyomdát fejlesztették, bővítették. Ennek az időszaknak kimenekülő cseménye volt, hogy Viktória királynő, aki nagy művészetkedvelő volt, két idősebb fiát, Edward és Albert hercegeket elküldte a Day nyomdába, hogy tanulmányozhassák a könyvcsomó technikat. William Day kalandos utazásával megtekintették az épp akkor az egyetlen természettudományi tanszékre részére készülő fiziológiai és zoológiai szemléltető rajzokat. A látogatásról készült leírásokat büszkén állították ki a nyomda bejáratán, öregítve ezzel is cég hírnevét.

A hatvanas években hanyatlás következett a nyomda életében, melyben a Kossuth pénzjeggyer is közrejátszott. Az 1862. évi világkiállításán sem sikerült megismételnie a 11 évvel korábbi sikert. A technika fejlődése megváltoztatta a piacot, inkább a

fametszetek váltak keresetté. Egyre kevesebb üzleti sikert hozott a nyomda, Day eladta részvényeit és elhagyta a céget. A patinás név megtartásával új tulajdonos vásárolta meg, ahol rész tulajdonosként fivére John és Joseph Day még évekig tovább dolgoztak.

Az utódok a Vincent Brooks, Day & Co. a hetvenes években még jelentős technikai újításokat vezettek be, hengeres litonyomást és fotótechnikát alkalmaztak.

1912-ben a Day fivérek eladták a céget és így közel 70 év után jogutód nélkül szűnt meg az a nagy múltú angol nyomda, mely szerepet játszott a magyar pénzkibocsátás történetében.

A londoni Kossuth-bankók

Kossuth Lajos 1852 nyarán családjával Londonban telepedett le, mely mintegy tíz évig szolgált emigrációs bázisul.

1860-ban Kossuth úgy ítélte, hogy a külpolitikai viszonyok és a magyarországi belső viszonyok alkalmasak lennének egy új függetlenségi harc megindításához. A terv része volt a pénzkibocsátás is, melyhez a magyar forradalmi tőkecévek kitartó támogatói: Napoleon herceg és Camillo Cavour szard-piemonti miniszterelnök biztosították az anyagi alapot 1000 és 2000 fonttal. Ez az összeg csak a bankjegygártás költségeit fedezte, a pénzkibocsátásnak fedezete nem volt. (1848-ban a 12,5 millió forint értékben történő kiboc-

csátás fedezetére Kossuth 5 millió forint értékű ezüstöt helyeztet banki letétre).

Kossuth alaposan tájékozódott, mielőtt a vállalkozásba kezdett volna. Mivel a szankcionálásban tisztelőben akarta tartani annak a pénzkibocsátás a törvényeit, mely mementókat ad neki, a legtekintélyesebb jogutódoktól kért tanácsot, akik biztosították arról, hogy pénzkibocsátás szándéka az angol törvényekbe nem ütközik. Ezek után a nyomtatás ügyében megállapodott a londoni jó hírnévű és fejlett technikával rendelkező Day & Sons céggel. Vezető emigráns társaival 22 millió pénzjegyet rendeltek meg. 16 millió 1 forintot, 3,5 millió 2 forintot és 2,5 millió 5 forintos bankjegyet. Ehhez 4375 rúsz = 2 millió fű papíra volt szükség.

A londoni forintok fehér RESURGO vízjeles papírra készültek (resurgo <lat.>=felemelkedik, feltámad). Az 1 forintos domináns színe fekete, a 2 forintosé piros, az 5 forintosé zöld, méretük 114x86 mm. Formai szempontból az 1848-ban kiadott forintokra hasonlítanak, bár azok igényesebb kivitelezésűek voltak. A bankjegyek felírta magyar nyelvű, melyet Kossuth fogalmazott meg.

Díszes keretben közpén fennt és két oldal számmal szerepel a címlet, a keret négy szélén négy különböző nyelven betűkkel. Ahí közpén a koronás magyar címer grafikája látható. Kossuth emigrációs jegyein, ha királyság államformájú országban adta ki (Anglia, Itália) koronás a címer,

a köztársaság államformáját USA-ban korona nélkül. Az ötégyvő sorszámozást géppel készítték nyomtatónál, 1848-ban is utólag, de kézzel számozták meg a bankjegyeket. A pénzgyék abban is különböznek az 1848-as típusától, hogy egyoldalúak, hátoldalukon nem szerepel az ötégyvővő büntetőzáradék, nincs feltüntetve a kibocsátás helye és ideje, a kibocsátó bank neve. E hiányosságok miatt pénzjegyek, illetve pénzjegyzetvesztések nevezhetők a londoni nyomtatok, bankjegyeknek semmiképp a pénzfedezet garanciájának hiánya miatt.

A pénzgyéger

Kossuth kockázatos vállalkozásba kezdett. Hatalmas mennyiségű, mintegy 23 tonnaidnyi bankót kívánt nyomtatni. Ez olyan mennyiség, melyet elkészíteni, majd a tervek szerint kisebb mennyiségekben Genovába juttatni alig lehetséges feltűnés, hiba nélkül.

1860 decemberében kezdődött meg a nyomtatni munka 200 gép munkája állításával és sok új munkás felvételével. Ez nagyon aggasztotta Kossuthot, gondolván, hogy így nehéz lesz megőrizni a diszkrecióit. 1861 januárjában annyira haladt a munka, hogy jelezte Cavour színeknek – aki segítette az Itáliába való szállítás érdekében –, hogy a munka nagyobb része elkészült.

Kossuth aggodalma 1861. február 12-én beázolódott. William Day írásban értesítette, hogy a londoni rendőrfőnök, Sir Richard Mayne magához rendelte, és kérte, hogy nevezze meg, ki bízza meg a bankjegyek nyomásával, mivel egy példány a birtokába került, s e bizonyítékról már Ausztria is tudomást szerzett és információkat kér. Day megtagadta a választ, és közölte Kossuthal, hogy folytatja és gyorsan befejezi a munkát. Február 13-án Sir Mayne írásban szólította fel Day urat, hogy a pénzjegyeket ne adja ki senkinek műhelyéből. Ügyvédekkel való konzultáció után a nyomdatulajdonos levélben kérte a rendőrfőnököt, jelölje meg azt az alkotmányos vagy közigazgatási törvénynek alapján őt mint vállalkozót a tulajdonával való szabad rendelkezésben gátolja. Ha nem kap megfelelő indoklást, a nyilvánosságához fordul.

Kiderült hamarosan, hogy az ügy úgy pattant ki, hogy valami módon (kémkedés vagy magán személy által) osztrák kézbe került a pénzgyék közül egy 1 forintos. Az osztrák követ az angol külügyminiszteriumnak jelezte a tényt, és jogi intézkedést kért. Az angol kormány válaszában azt nyilatkozta, hogy a kérdéses ügy az ország törvényeibe nem ütközik. Ausztria érdeke

egyértelműen az volt, hogy bíróvádi eljárást kezdeményezzen Kossuth ellen, de mivel ezt nem tehetette, Ferenc Józsefnek nem volt más választása, mint hogy polgári magánkeresetet nyújtson be ellene és a nyomda ellen.

A keresetet 1861. február 27-én adta be a kancelláriai ítélőszékhez (Chancery) az osztrák uralkodó. Ez a sajátos angol törvényesítési eljárás rendkívül sok pénzbe került (tízszere drágább, mint más peres eljárás), esküdtszék nélkül működött, elvileg úgynevezett méltányossági elveket érvényesíthetett. Ez utóbbiban bízhatott legkevésbé Kossuth, hiszen már a nyomozás lefolyásáról szerzett információk alapján kiderült az angol kormány segítőkészsége a bécsi udvar felé. A magyar pénzgyégek pere – Kossuth kiváló kapcsolatain révén – nagy pártoló sajtónyilvánosságot kapott. A parlament tagok egy csoportja (24 képviselő) is bizottságot alkotva az angol törvényesség érvényesítése érdekében az ügy mellé állt.

A per költségeit fedezésére most is Cavour és Napoleon herceg vállalkozott. A per során önzetlenül ingyenes segítségét Joshua Toulmin-Smith ügyvéd adott, aki járatos volt a magyar és angol jogban egyaránt (1849-ben Anglia és Magyarország alkotmányos intézményeit összehasonlító könyvet adott ki, melyet megküldött Kossuthnak). A fennálló törvények alapján azonban a bíróság előtt közvetlen jogi képviseletet nem láthatott el. Kossuth a jogi képviselettel az Ashurst & Morris ügyvédi irodát bízza meg. A nyomdások jogi képviseletének költségeit is fel kellett vállalnia, nehogy a pervesztéstől és az anyagi csődtől való félelemből és az erős osztrák követi nyomás hatására cserbenhagyják az ügyet.

Kossuth a per során két védőbeszédben adta elő érveit. Az első védőbeszédében nem ismerte el, hogy Ferenc József császárnak kizárólagos joga lenne pénzgyégek kibocsátására Magyarországon, mivel ez csak az országgyűlés beleegyezésével lehetséges, és csak 6 követ ilyen jogot 1848-ban mint pénzügyminiszter és 1849-ben mint kormányzó elnök. A császár által a keresetben kifogásolt, a magyar koronának a pénzen való megjelenítésére azzal érvelt, hogy az a magyar címer eleme, az ország (Regni Corona) és nem a királyé (Regis Corona), másrészt neki, mint magyar nemességnek joga van használni.

Második védőbeszédében Kossuth nem ismeri el Ferenc Józsefet felperesnek, mint magyar királyt, mert V. Ferdinánd lemondása után őt nem koronázták meg magyar királlyá, csak Ausztria császára. Másrészt

a királyi felségjog csak arany- és ezüstpénz kibocsátására jogosít, papírpénze nem. A Londonban gyártott pénzek csak az országgyűlés jóváhagyásával kerülhetnek forgalomba Magyarországon. A védőbeszédnek is széles nyilvánosságot kaptak, rangos angol lapok közölték (The Daily News, The Daily Telegraph, The Times). Az osztrák császári kancellárját minden meggett, hogy ezek a lapok ne kerüljenek a birodalom területére.

Az ítélet

1862. május 4-én a Chancery elmarasztaló ítéletet hirdetett. Kossuth a lordkancellárhoz benyújtott fellebbezést Vikoncs Benőre bízza, majd családjával étköltözött Itáliába. Június 12-én megszületett az elsőfokú ítéletet jóváhagyó határozat. A törvény adott még egy fellebbezési lehetőséget a Lordok Házához, de be kellett látni, hogy hasztalan és drága vállalkozás lenne. A bíróság mindkét alkalommal a császár javára döntött azzal a megállapítással, hogy ha a pénzgyégek eljuttatnak volna Magyarországra és ott forgalomba kerülnek, az a felperes érdekeit sértette volna, és vagyoni kára keletkezett volna. Elismerve azonban a Kossuth-címer használatának jogszerűségét.

A bírósági ítéletnek megfelelően a bankjegyeket meg kellett semmisíteni. 1861. július 22-étől két héten át a Bank of England kemencéiben égették el a 60 ládányi 20 millió darab londoni Kossuth-bankót. Az ügy fontosságára tekintettel ennek költségeit a felperes, az osztrák császár állta.

A pénzék utóélete

A megmaradt mintegy 3 tonna RESURGO vöröses papírt egy angol kereskedő vásárolta meg, borítékot készülték belől. Korabeli magyar emigránsoknál fennmaradt néhány ezékből, és eljuttott Magyarországra is. A pénzgyégek közül néhány példány megmenekült az ényvesztéstől. A nyomdásoknál, a bírósági eljárásban felhasználva, bizonyítékul szolgáló darabok és néhány, a megsemmisítésüket elcsent darab.

Mindsárom címletből (1, 2, 5 forintos) őriz a Nemzeti Múzeum Éremtára néhány darabot, két nyilvántartott példány van bécsi magángyűjteményben és bizonyára akad még a világban pár darab fiókok melében.

Ez a néhány tanúságtevő papírdarab őrizi Willim Day, Kossuth Lajos és a londoni Kossuth-bankok 145 évvel ezelőtti történetét.

(Köszönöm úr. Gámmi Erikának a cikk megírásához nyújtott szakmai segítségét.)

Jász Attila

Paraszti halászat

Nem tévedés az „i”. Korábbi írásaimban gyakran használtam a „paraszthalász” kifejezést, sőt részletesen ismertettem, hogy mit érték ez alatt: azt a többnyire kis-halászt, aki rendelkezik földdel, de azt inkább családjával, 6 magga pedig a foga halászattal foglalkozik. Hogy ezt mennyire intenzíven csinálja, az egyéni beállítottságától is függ, van, aki éjjel-nappal a vízben van, más csak akkor, ha jó fogásra van kilátás. A bérli halászat idején az ún. kis-szereszmás vagy területi engedélyes részes halászok döntő többsége ilyen volt. Jellemző adat Tolna megyéből, hogy az 1924-ben kiadott több mint 200 halászcsegg-tulajdonos közül mindössze hatvan vallották magukat halásznak, míg a többség földművesnek. Ezek a paraszthalászok a hagyományos kissereszmásokkal használták, maguk készítették, többnyire apjuk, nagypapjuk mellett tanultak bele a mesterségbe már gyermekkorukban, kisebb részük nagyhalászként „inszkodott”, vagy fiatal korukban azok is voltak, s kiüregedve tértek át erre a kettős életformára, hisz a nagyhalásznak is igényesek életük során néhány hold földet, szőlőt szerezni, hogy öregségükre legyen mire támaszkodni, illetve a területi szerződésenként fedezettil szolgáljon.

A „paraszti halászt” annyiban különbözik az előzőtől, hogy míg a paraszthalász inkább halász, a paraszti halászat csak éppen az. Néhány évtizede például Szeremlén még éltek olyan idős emberek, akik emlékeztek arra, hogy gyermekkorukban a kert végében kötötték ki a csónakot, mellé leszártak egy-két vesszővársát, vagy vesszőt állítottak, s ha halra éheztek, csak ki-merítették néhány darabot.

Gyerekkoromban falunk majd minden háza egy mesterséges dombon állt, s a nagy kert végében egy nagy kubikgdör volt, amelyből a dombot és a vilályogot hajdan kitermelték. A gdör tele volt vízzel, náddal, és több helyen halat is lehetett benne találni. Hasonló volt a helyzet több tanyán, az cső- és a talajvíz megtöltötte a gdört, s ha szerencséje volt a gazdának, nyilván sem száradt ki. Egyesek aztán hoztak bele halat, az ott eléledégtől, még szaporodott is, házi szükségletre néha pár kilót kifogtak, de a gyerekek mindenesetre élvezettel próbálkoztak a halfogással. Egy Kecel melletti tanya gazdája mesélte, hogy vagy 60 évvel ezelőt az édesapja kubikusokat hozott, s a tanya mellett nádas, vízeryős területen egy nagy, U alakú árkot

ásott, a közepét még külön is kimélyítették, lehetett olyan „két ember mélységű” a víz. Ez a gdör biztosította a halak megmaradását szárazság idején, hisz itt a talajvíz következtében mindig volt elegendő. Hozott vele 100 darab félkilós pontyot. A nádas jó tvő- és bújóhely volt. Idővel lett benne sárga keszeg (kárász?) és csik is. Az egész családnak és a cselédsegnek kész élelőforrás lett a tó. Egy vesszővársát használtak csak, de inkább kézzel fogták a pandalyokból, vagy lábbal tapogatták ki a fenéken, s lebuhtak utána, a de még közönséges vasvillával is szárták. Anyai halat ettek, hogy már unták, a gyerekek sírtak, ha látták, hogy az anyuk halat tisztít. A kiskunsági tanyavilágban az ilyen „házi halászt” nem volt ritkaság. A parasztagda a halászoktól elesett szerszámokkal, a leg-egyszerűbb módszerekkel halászatot benne vesszőtapogatóval – mely csirkebotróval is szolgált – vagy vesszővársával, esetleg vejszével. Halásztak pár méter hosszú hálódarabba is, amit ketten húztak a parttól, vagy jó időben a vízben gázolva. Még a kétföld vesszőkösör is jó volt ilyen célra. Sok helyen pandaly is volt, ahonnan kézzel szedték ki.

A gondos gazda időnként árstógereblyével végigkötörte a medret, hogy a rohadásnak indult hínártól, nádától megtisztítsa a vizet. A hagyományos halászat keretén túl van, amikor ártézi kúttal biztosítják a megfelelő vízmennyiséget.

A Kiskunságban voltak olyan laposok, nádas tavak, melyek a közeli községek tulajdonába tartoztak, s ezeket a község bére is adta a közeli tanya tulajdonosának vagy halásznak.

Az orvhalászat határát súrolta – ha éppen nem az volt – amikor a földje végében húzódnó csatornában, a pandalyokból kézzel szedte ki a halat. Érsekcsanádon mesélte egy idősebb ember, hogy a csatorna mellett volt a földjük, nyaranta 11 óra felé beereszkedett a vízbe, kitapogatta a pandalyt, mire a felesége kiért a kifőtt téstával, már elegendő halat fogott az ebédhez. Egy másik, néhány holdas paraszt azért vásárolt egy kevés földet a csatorna partján, hogy legyen alkalma ily módon halászni. A csatornában – különösen a gyerekek – hurokkal is halásztak, de gyakori volt az emelőhaló is.

Paraszti halásznak tartom azt a gyakorlatot – ami nem volt ritkaság –, hogy három-négy jobb módú gazda közösen árendálta ki a falu közelében lévő kisvizet,

csatornaszakaszt stb., vagy a tulajdonostól vagy a bérletől, amit a hivatásos halászok, a bérlek szívesen átengedtek, hisz nekik nem volt kifízető azok halászat. Messziről kellett volna idehurcolkodni, s nem bíztos, hogy a zsmányos megértéje volna. A helybéliék aztán két módon is hasznosították: egyrészt további engedélyt adtak városra, emelőzésre, másrészt a közösen állított – a víz területének megfelelő méretű – kerítőhálával ők maguk is néha meg-halászták. Hogy mikor, az függött a kereslet-től, idejüktől, kedvüktől. Nekik a halászat nem megélhetés, hanem kereset-kiegészítés, még inkább passzív volt. Ilyenkor elsősorban a családi, rokoni, baráti szükséglet elégtételték ki, a maradékot a faluban adták el.

Sokszor az ilyen paraszti halászatból kerültek ki azok a szárított csukák, amit sok helyen borkoresolyának használtak. A csukák szinte környéki falvakban a parasztok is szártottak halat. A megtisztított, kettéhasított, beszózott csukákat a napon megszártították, esetleg a szabadkiszékenben füstölték, aztán a kamrában a kolbászos rúdton tartották. A jól beszózott szárított halat a farsangi mulasságoknál a kocsmában is árulták, és nyersen fogyasztották. Nemesánádudvaron emlegették, hogy nagypapuk délelőtnél dusnokni „rác” menyecskék a templom mellett ruháskosrúbból árulták a sült halat, keszeget, deután pedig a maradékot a pinózó férfiának adták el pénzért, vagy vért cserélték. Ezek a halak is az ilyen paraszti halászatból kerültek ki. Mint érdekeség: a dusnok, „rácok” és a nádudvari „svábok” közötti nyelvenek a magyart használták.

Sotymos Ede

Tisztelt Olvasóink!

Köszönjük, hogy lapunk fenntartását egyre többen támogatják személyi jövedelemadójuk 1%-ának felajánlásával.

Kérjük, hogy ebben az évben is döntsenek javunkra: kedvezményezettként válasszák alapítványunkat!

Adószámunk: 19047403-103

Bajai Honpolgár Alapítvány
Kuratóriuma

Védendő védtelenek: a pusztai meténg

Virágzó pusztai meténg

Baja homok- és lészpusztai gyeptránsulásokkal borított keleti és déli határára ad otthont a pusztai meténg (*Vinca herbacea*) telepeken élő és tavaszutón-nyáron virágzó példányainak a környezetükből szétvált virágokkal kitűnő foltokat április közepétől fedezhetjük fel. A szárával jellemzően indaszzerűen kúszó, de nem legyökeresedő évelő növény kistermetű; átellenes állású, keskeny-lándzsás levelei érdes-pilás élűek; rövid szárú, mintegy 3 centiméter átmérőjű és illáskék színű virágai magányosak ill. levélhónajjak. A télcséres pártá közepén világos gyűrű látható, a illáskék cimpák csúcsa egyik oldalon ferdén levágott, ami a gyerekek szél mozgatta papírforgóájához teszi hasonlóságot a virágot.

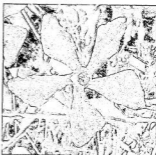

A növény telepeken él

A meténgfélék (*Apocynaceae*) családjába tartozó pusztai meténg Magyarországon sokfelé – de leginkább országunk középső sávjában, az északi-középhegység-től a Telecskai-dombok határmenti vonulatáig – található meg. Élőhelyei a meszes alapkőzetű hegyek sziklagyepvei, a pusztai füves lejtők és az Alföld sztyepréjséi. Hazánkban előforduló őrtekzőld, kertekben is gyakran ültetett rokonai a kis meténg (*Vinca minor*) és a nagy meténg (*Vinca major*). Amíg előbbi legyökeresző hajtásaival szüveget képez, addig utóbbi fűcserjeként elheveredő hajtásaival szép háttér ad a májusban nyíló kék virágoknak.

Száz évvel ezelőtt Hoffmann Károly-Wagner János: *Magyarország virágos növényei* című könyve (Természettudományi Társulat kiadása, Bp., 1907. 38. oldal) az alábbiak szerint jellemezte az akkortáji fülevelű meténgnek nevezett növényt és élőhelyeit: „Szára bever, de gyökeret nem hajt minden télen elhal. Levelei rendszerint keskenyebbek, szélükön csészével együtt pillásak. Terem naps, köves hegylejtőkön, hazánk déli felének dombvidékén. Helyenként leszáll az Alföldre is (Kecskeméti stb.)...” Összegyűjtött népi elnevezéseit a Csapody Vera – Priszter Szaniszló: *Magyar növénynevek szótára* (Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1966. 130. oldal) című könyvében olvashatjuk: „berling, bervéng, billing, bőrvény, télföld”.

A meténgfélék XX. század eleji előfordulásáról Prodn Gyula írt (*Báca-Boádog vármegye flórája*. In: *Magyar Botanikai Lapok*, XIV. kötet, Bp., 1915. 247. oldal).

A virág öt, ferdén levágott cimpója papírforgóra emlékeztet

Adatát szerint a pusztai meténg Jánoshalm, Kabol, Sajószentiván és Szabadka határainak homokos talajain fordult elő. Rokonai közül a kis meténgtet a bezdáni erdőben és a Verbász környéki erdőirtásokban, a nagy meténgtet számos vármegyei város parkjában és temetőjében találta.

Fogyatkozó természetű növényként a pusztai meténg védelmét nyilvántartásait, a növény természetvédelmi értéke 2000 forint.

Dr. Nebojszki László

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISBN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, Bárdi Tibor, dr. Dániel Nizsei,
Jász Anikó, Korhász Kelenen, Kovács Zs.,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László, Schmidt Antal

Lapalapító és kiadó:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Postacím:
6500 Baja, Oltványi úter 14.
Telefon: 79/325-599

Fennartó:

Bajai Honpolgár Alapítvány
Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Kereskedelmi Bank Rt.
Bajai Fikája 1172033
Bajai Honpolgár Alapítvány 20030119

Nyomdai munkák:
Arcalet Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ÖRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.